

ЛИСТЯ ТРАВИ

РОЗДІЛ ДРУГИЙ.

ПОЧИНАЮЧИ З ПАУМАНОКУ

1.

Починаючи з рибоподібного Пауманоку, де я родився,
Щасно породжений й вихований доскональною матір'ю,
Після тиняння по многих краях, в залюднені бруки закоханий,
Мешканець Мангатти, міста мого, або в південних саванах,
Або салдатом у таборі, або в поході з рушницею й ранцем, або
шахтар в Каліфорнії,
Або суворо у хаті своїй, в Дакотських лісах, моя справа проста,
моя питва зі струмня,
Або до мрій віддалений, міркування десь по глибоких закутках,
Далеко від гомону юрб, інтервали минають хутко й щастливо,
Спостерігаю вільну прохолоду, данину розливної Місурі, спосте-
рігаю міцну Ніагару,
Спостерігаю, що отари буйволів в просторах пасуться, волохатого
міцногрудого бика,
Землю, скелі, з п'ятимісячним досвідом квіти, зорі, дощ, сніг, мій
подив,
Вивчаючи тони дрозда-пересмішника й гірського соколу льот
І слухаючи на світанку незрівняного дрозда-пустельника з болот-
ного кедру,
Самотно, співаючи на Заході, я закипів для Нового Світу.

2.

Перемога, спілка, доля, тотожність, час,
Нерозчинні сполучення, багатства, таємниця,
Одвічний поступ, космос і сучасні звіти.
Це бо є життя,
Тут є те, що прийшло на поверхню після стількох мук та кон-
вульсій.

Як цікаво! як реально!
Під ногами божественна душа, над головою сонце.
Дивись обертання кулі,
Прадіди-континенти геть згуртувалися разом,
Сучасні й майбутні суходоли, північ і південь з межимор'ями
поміж.

Дивись широкі без шляхів простори,
Немов у сні вони міняються, вони наповнюються хутко,
Несчислимі маси виходять на них,
Вони тепер покриті поступовим людом, мистецтвом, інституціями,
знані.

Дивись, виступаючи крізь час,
Для мене нескінчима аудиторія.
З міцним і сталим кроком вони прямують безупинно,
Спадкoємці людства, Американці, сотня мільйонів,
Одно покоління грає свою гру й минає,
Друге покоління грає свою гру й минає, на звороті
Зі зверненими в бік або назад, до мене, обличчями, щоб слухати,
З оберненими на мене очима.

3.

Американці! переможці! походи людства!
Передові! століть походи! Вільні! маси!
Для вас є програм співів,
Співи прерій,
Співи довго-розгонної Місісіпі й униз до Мексиканського моря.
Співи Огайо, Індіани, Айови, Віскансіна, й Мінесоти,
Співи, що йдуть наперед з центру, з Канзасу й звідти рівно-
віддалено,
Виростаючи в пульсах вогню невпинно, щоб все оживити.

4.

Бери моє листя, Америко, бери його, Півдню, й бери його, Півноче,
Приймайте його усюди гостинно, бо воно ваша власна провесна,
Оточуй його, Сходе й Заходе, бо воно оточить вас,
І ви, попередники,єднайтеся любо з ним, бо воно єднається
любо з вами.

Я з'єднав старі часи,
Я чатував, вивчаючи, біля ніг великих майстрів.
Тепер, як належить, о великі майстрі можуть повернути й вив-
чити мене.

Іменем цих Штатів, чи повинен я зневажать старовину?
Адже-ж є діти старовини, щоб судить про те.

5.

Мертві поети, філософи, священики,
Мученики, артисти, винахідці, давно минулі уряди,
Гамарники мов на других берегах,
Народи,колись можновладні, тепер принижені, підупалі або зруй-
новані,

Я не смію продовжувать, доки я не вшаную з довір'ям того,
що ви залишили, несучи сюди,
Я розглянув це, увластивив, що це чудове (рухаючись трохи дов-
кола нього),

Вважаю, що нічого не може бути більш величним і більш достой-
ним, ніж достойне це,
Вітаючи це захоплено й довго, тоді відкидаючи це,
Я стою на моєму власному місці, тут, з моїм власним днем.
Тут, люде жіночий і чоловічий,
Тут, спадкоємці й спадкоємиці світу, тут багаття речей,
Тут, духовність перекладчиці, одверто-визнане,
Завжди спрямоване удосконалення видимих форм,
Після неминучого довго-чекання, задовольнитель тепер виступає,
Так, це приходить моя господиня—душа.

6.

Душа,
Назавжди й назавжди,—довше, ніж ґрунт є темним і сталим—
довше, ніж вода спадає й тече.
Я створю поеми про матерії, бо вважаю, що вони мають бути
найбільш духовими поемами,
І створю поеми про моє тіло й про смертність,
Бо вважаю, що повинен забезпечити себе поемами про мою душу
й про безсмертність.
Я створю для цих Штатів поему, що жаден Штат ні при яких
умовах не повинен підлягати другому Штатові,
І я створю пісню, що повинна бути злука вдень і вночі між
всіма Штатами й між кожною парою їх,
І я створю пісню для вух президентових, повну шипів із загроз-
ливими лезами,
А по-за шипами—несчислимим незадоволених облич;
І пісню створю я таку, яких ще не творено досі,
Зборчу й блискучу, чия голова по-над все,
Рішучу й войовничу, змістовну й вищу над все
(Яка-б не висока була ще чиясь голова—ця голова по-над все).
Я впізнаю сучасні краї,
Я простежу всю географію кулі й привітаю чемно кожне місто
велике й мале
І фахи! Я вкладу в свої поеми, що з вами—героїзм по морях
і землях,
І я викладу весь героїзм з американської точки зору.
Я співатиму пісню про приятельство,
Я покажу, що самотній повинен з цим остаточно з'єднатись,
Я вірю, що ці збудують свої власні ідеали мужньої любови, зна-
ходячи її в мені,
Я через це пущу з себе багаття до палаючих вогнів, що загро-
жували знищити мене,
Я усуну те, що надто довго тримало під сподом ці вогні, що скніли,
Я дам їм повне зрікання,
Я напишу євангеліє-поему про товаришів і про кохання,
Бо хто, як не я, має розуміти кохання з усіма його журбами
й радощами?
І хто, як не я, має бути поетом товаришів?

Я урочисто готуюсь для них розсипати пісні міцніші й пишніші,
ніж всі, що досі було чути на землі.

Я створю пісні жаги, щоб дати їм їх шлях

І ваші пісні, злочинці вигнані, бо я вас розглядаю спорідненими
очима й веду вас за собою так само, як і інших.

Я створю правдиву поему багатства,

Щоб здобути для тіла й для думки все, що пристає і йде вперед
і не кинене смертю;

Я розіллю еготизм і покажу, що це піддержує все, і я буду бар-
дом особи,

І я покажу, що мужність та женственність є рівнозначні,

І сексуальні органи та акти! чи ви зосереджуєтесь в мені, бо я відважу-
юсь сказати вам сміливим чистим голосом, щоб збадати вашу славу,

І я покажу, що немає недосконалості в сучасному й не може бути
в майбутньому,

І я покажу, що з ким би що не трапилось, це можна звернути
до прекрасних наслідків,

І я покажу, що нічого не може трапитись більш прекрасного
ніж смерть,

І я проведу крізь мої поеми, що час і події є злучені,

І що всі речі у всесвіті є досконало чудесні, всі однаково глибокі.

Я не створю поем звернених до часток,

Але я створю поеми, пісні, думки, звернені до цілого,

І я не співатиму, звертаючись до дня, але звертаючись до всіх днів,

І я не створю поеми, чи останньої частки поеми, крім такої,
що зверталася-б до душі,

Бо, переглядаючи об'єкти у всесвіті, я знайшов, що немає жад-
ного, ані навіть частки, щоб не зверталася-б до душі.

13.

Чи хтось питав за тим, щоб бачить душу?

Дивись на свій власний образ і вигляд, на особи, істоти, звірята,
біжучі річки, скелі й піски.

Всі мають духову радість і потім гублять її;

Як може реальне тіло колись померти й бути похованим?

Про твоє реальне тіло або всякого іншого чоловіка чи жінки.

Хвиля за хвилею воно уникатиме рук трунарів і піде до належних
обшарів,

Пильнуючи все, що діставалось до нього з моменту народження
до моменту смерти.

Жаден відбиток, зроблений друкарем, не віддає свого вражіння,
сенсу, провідної думки.

Більше, ніж чоловіча істота й життя, або жіноча істота й життя
відбивають тіло й душу;

Байдуже—перед смертю й по смерті.

Важай, тіло включає в себе сенс і провідну думку й включає
в себе душу;

Хто-б ти не був,—яке чудове, яке дивне твоє тіло або кожна
частина його!

14.

Хто-б ти не був, для тебе нескінчимо сповіщення!
 Крапко земель, чи чекала ти свого поета?
 Чи чекала його з повними вустами й вказуючою рукою?
 До мушин Штатів і до жіноцтва Штатів,
 Святково-радісні слова, слова до земель Демократії.
 Сціплені родючі землі!
 Країно вугілля й заліза! країно золота! країно бавовни, вугілля,
 рижу!
 Країно пшениці, гов'ядини, свинини! країно вовни й прядива! країно
 яблук та винограду!
 Країно пасторальних планин, луків світу! країно тих безмежних
 узгір з солодким повітрям!
 Країно отари, саду, здорової клопітної хати!
 Землі з північно-західними вітрами Колумбії та з південно-захід-
 ними вітрами Колорадо!
 Країно східного Чізапіку! країна Делавару!
 Країно Онтарію, Ірі, Гурону, Мічігану!
 Країно Старих Тринадцяти! Массачузетсу країно! країно Вермонту
 й Коннектікуту!
 Країно океанських бурунів! країно сіер та верхів!
 Країно човнарів та моряків! рибалок країно!
 Незбагнені землі! стиснені разом! жагучі!
 Бік-о-бік! старший і молодший брати! з кісток і членів!
 Великих жінок країно! женственна! досвідчених сестер і недо-
 свідчених сестер!
 Країна, що дихає глибоко! Бігунами звязана! Мексикою овіяна!
 різноманітна! компактна!
 Пенсільванська! Віргінська! Подвійно Каролінська!
 О, всі й по-одиноці однаково любі мені! мої безстрашні нації!
 О, я за всяку ціну включаю вас всіх з досконалою любов'ю!
 Я не можу бути окремо від вас! не скорше від одної, ніж від
 другої!
 О, смерте! О, за все це я ще невидимий для тебе в цю хвилину
 з невимовним коханням,
 Переходячи Нову Англію, як друг, як мандрівник,
 Полощучи свої босі ноги в краях північних струмнів, в пісках
 Пауманок,
 Пересікаючи прерії, спиняючись знов у Чікаго, спиняючись в кож-
 ному місті,
 Оглядаючи краєвиди, народження, успіхи, будівлі, мистецтва,
 Слухаючи промовців і промовиць у публичних залах,
 По Штатах і крізь них на протязі життя, кожний чоловік та
 жінка—мої сусіди,
 Луїзіанець, Джорджіанець також близькі для мене, як я близький
 до нього й до неї,
 Міссісіппі й Арканзасці також за мною і я з кожним з них,
 По рівнинах на захід від гірської річки й у моїй клопітній хаті.
 І вертаючись на схід, і в Приморськім Штаті чи в Меріланді,

Ви, океани, що були принишкли в мені! як я вас почуваю, бездонні, рухливі, ви, що готуєте небувалі хвилі й шторми.

Дивись, пароплави парують крізь мої поеми,

Дивись, в моїх поемах імігранти весь час прибувають й осідають,

Дивись, позаду, у вігвамі, на стежці, в куріні мисливця, човні плоскодоннім, листю маїсу, кострубатій загороді, й в селі за первісним лісом,

Дивись, на боці Західного Моря й на другому Східнього моря, як вони прямують і відтупають по-над моїми поемами, ніби над власними берегами,

Дивись, пасовиська й ліси в моїх поемах,—дивись, звірі дикі й ручні,—дивись, довкола Кау нечислимі отари буйволів годуються на низькій кучерявій траві,

Дивись, в моїх поемах міста компактні, обширні, внутрішні, із залюдненими вулицями, з залізними й кам'яними будовами, з безупинними возами й торгівлею.

Дивись, багатоцільндровий паровий друкарський прес—дивись, електричний телеграф напружується крізь континент,

Дивись, крізь глибокі пульси Америки американці досягають Європи, пульси Європи належно вертаються.

Дивись, міцний та швидкий локомотив, від'їзджаючи, захекано дмухає в паровий гудок,

Дивись, плугатарі орять ферми—дивись, нечислимі фабрики,

Дивись, механіки клопочуться при своїх варстатах, з інструментами,—дивись, з проміж них вищі судді, філософи, президенти з'являються у робочій одежі,

Дивись, блукаючи крізь майстерні й поля по Штатах, я улюблений, щільно-стиснений вдень і вночі.

Слухай гомін лун моїх пісень тут—читай повчання, що нарешті прибувають.

19.

О близький товаришу! О ти і я нарешті, нас тільки двох.

О слово, щоб освітлювати чиюсь стежу наперед без краю!

О щось екстатичне й невиявне! О дика музико!

О, тепер я тріумфую—й ти також;

О рука в руці!—О цілюща віхо!—О ще один спрагнений і коханець!

О від поспіху до посідання—спіши, поспішай зо мною!

Переклав з англійської І. Ю. Кулик

Монтреаль, Канада, 1924.

КАРЛ ЛІБКНЕХТ

ДРУЖЕ МІЙ, ВИХОРЮ!

Друже мій, вихорю!
Чую твій клич...
Навколо ще ніч,
І я ще в кайданах!
Так! Але я теж ураган,
Як і ти.
День настане:
Як вирвусь на волю,
Як помчу в простори,—
Круг землі забушую,
Збушую країни,
Буйно ввірвуся
В душі людській,
В людські серця,—
Вихорю мій!

З німецьк. перекл. О. Бургардт

Г. ПЄТНІКОВ

ШЛЯХИ, ЯКІ МИ ВИБІРАЄМ.

Нема часу, якому-б народитись
не захотілось під машинний спів,
нема часу, якому-б, ніби птиці,
не хтілось заспівать по над жита-
ми нив.

І світу ще нема, не застила-б якого
крилом літунні-ластівки любов,
в повітрі різать їй синючі дороги,
ловить прибої хвиль, немов в гаю:
—агов.

Нема садків, які-б не знали,
Що значить ранку здиблений по-
жар,
Немає блискавки в селянськiм маї,
яка уперше б'є в леліємих межах.

Та є шляхи, які ми вибираєм,
вони ведуть крізь Жовтень світо-
вий,—
І Росія, дредноутом здрігаючись,
іде в моря, на буревій.

Немає осени, яка-б не убірала
У теплі спомини серця,
немає зор які-б не загорались
в очей перепелиних озерцях.

Нема часу, якому-б зупиниться
звелів митичний той Навин,
нема ім'я, якому, ніби птиці,
не хтілось заспівать по-над житами
нив.

З російської переклав В. Сосюра

АДА НЕГРІ

ПОКИ ЖИВУ І ДАЛІ

Мені казали: «Ти не знаєш сміху,
Твій вірш гіркий сумує й проклина,
Ти з пісні вигнала потіху
Й музику поцілунку, що тріпоче
Під сонцем, чарівна.

Тобі неznана ясна пісня Феба,
Що з себе вбрання скинувши тісні,
Як жителька колишня неба,
Ширяє вгору й прибирає хмари
У квіти запашні».

Мені казали ще: «Де ти вродилась,
Поетка злиднів і віщунка зла?
Чи фея зла тобі з'явилась
І заклала в колиці?»—Я-ж сказала:
«В халупі я зросла.

Я виросла в багні; мені світило
Не дуже світло сонця осяйне,
А гімни радісні глушило
Всесвітнє нарікання й плач, що тісно
Обвинули мене.

Мене дощі червоні поливали
Крови гарячої найкращих, тих
Обранців, що життя поклали
Там, де свобода падала й на поміч
Собі скликала їх.

З домів, що робітничою юрбою
Гудуть, киплять, немов бурхливий вир,
Де всяк зомлілою рукою
Хапається за хліб, здобутий тяжко,
Немов голодний звір,

З похмурих фабрик, де невпинним рухом
Залізні звіри-мотори гудуть
І димом та отруйним духом
Червону кров сухітним робітницям
З'їдають і псують,

З рижевих нив, затоплених водою,
З ланів, з пісків неплідних, з камениць,
Де за високою стіною
В ім'я господнє стільки марно гине
Манахів і черниць,—

До мене йде, до мене йде невпинний
Гарячий плач, що вічно не вгава,
Зловісний голос, неодмінний,
Сумний, як крик сови вночі, як хмара,
Що сонце закрива.

Втікають радощі й краса від мене,
Втікають соняшні веселі дні,
Й кохання почуття шалене,
Зника спянілість поцілунку й тільки
Зістався сум мені.

Але той сум не хоче покоритись,
Той сум стає святим, ідучи в бій,
Та сила не дала схилитись
І Прометееві, коли його прикуто
На скелі кам'яній.

І линуть мої співи, смутку повні,
По-над юрбу бліду, що залягла,
Як поле гірської льодовні,
Де застигають, замерзають крила
В підбитого орла».

РУКА В КОЛЕСІ

Ідуть паси, гудуть машини й крутяться,
Робочий люд, до праці похопливий,
Почав веселі співи.

Але зненацька дикий крик підноситься,
Неначе в лісі рев несамовитий
Пускає звір підбитий.

І в колесі поміж зубами гострими
— О, бідна дівчина, хороша й жвава!—
Стремить рука кривава.

Ідуть паси, гудуть машини, крутяться,
Та робітництво співів не підносить.
Ой, наспівались досить!

А з потом сльози помішались, крапають,
Далеко лине з мотора стогнання,
Сумне оповідання.

І все ввижається очам наляканим
— О, бідна дівчина, хороша й жвава!—
Ота рука кривава.

З італійської перекл. В. Самійленко

ЙОЗЕФ ГОРА

Г Н І В

Твій палаючий гнів
Я вельми добре відчував.
Улиця гнала, мов веслами,
легкодумно весело,
жінки були красивіші, ніж коли.

Трамваїв спів, убрань коштовних снів
безрадно слух повій катував.
Брате голодний,
Чуєш, як лодарі
Тройками скачуть до барів?

Світ і світ,
два світи собі чужі.
Чом так зблід,
чом ласки не чуєш?

Нігу зїла їдь біди.
Не маєш хати, спиш на улиці
з ображених надій,
що вже просить не сміють,
дираву, з вітром халабуду
ставиш
Жінці своїй—мучениці.

А серце твоє стало молотом.

З чеської переклав Б.-К.

Д. НАУМОВ

Ленін, як економіст^{*)}.

ТЕОРІЯ РИНКІВ

IV

У зв'язку з питанням про розвиток капіталізму в Росії висували народники й проблему ринків. Ця проблема зробилася предметом гарячої дискусії між народниками й марксистами, дискусії, що провадилася в 90-х роках, у якій діяльну брав участь і Володимир Ілліч. У цій же дискусії участь брали й «стовпи» легального російського марксизму—Турган-Барановський, Булгаков і Струве.

З точки погляду відновлення всього суспільного капіталу, проблема ринків є одною з найбільше спірних і складних проблем політичної економії. Останніми роками, після появи книги Рози Люксембург «Надбання капіталу» спірка про теорію ринків з точки погляду можливості реалізації додаткової вартості й надбання капіталу розпочалася знову, але-ж на цей раз вже поміж марксистів. Отже, тим цікавіше докладно вивчити погляди Леніна на цю проблему.

Постановка питання. Полемізуючи з народниками Ленін часто наводить доводи, котрими часто оперують і «легальні» марксисты. Отже почасти ця обставина, почасти невірне зрозуміння тлумачення Ленінових поглядів що-до проблеми ринків спричинилися до ототожнення його поглядів з поглядами «легальних» марксистів, зокрема-ж до того, щоб поставити знак рівняння між його теорією ринків і теорією ринків Тугана-Барановського. Не лише сам Туган-Барановський запевняв у свій час, що його теорію ринків поділяє й Ленін¹⁾, але й Роза Люксембург не помічала зовсім різниці між Леніноюю теорією ринків і теорією «легальних» марксистів. Такий же погляд висловлював й ученик її тов. Тальгейр, виступаючи на 4-му конгресі Комінтерну в зв'язку з програмовою дискусією.

Такий погляд є цілковитим непорозумінням. У дійсності в даному питанні, рівно як і в питанні про розвиток капіталізму в Росії, ми маємо констатувати боротьбу Леніна на два фронти: проти народників, а також проти марксистських попудчиків.

Уже в постановці питання ми маємо ті-ж таки три класові підходи, що ми їх бачили, розглядаючи питання про розвиток капіталізму в Росії—дрібно-буржуазну, народницьку постановку питання, постановку питання ліберальної буржуазії в особі Тугана-Барановського й Ленінову революційно-пролетарську постановку питання.

^{*)} Див. «Ч. Ш.» ч. 7.

¹⁾ Див. М. Туган-Барановський. «Промышленные кризисы», стр. 242 й увага до неї (видання р. 1924).

Народники так ставили питання про надбання—яким чином має місце надбання капіталу, коли капіталізм руйнує дрібне виробництво, коли маси біднішають й покупцева спроможність меншає? Міркування їхні можна викласти так: капіталістичне суспільство може існувати й розвиватися лише з умовою надбання капіталу. Надбання капіталу в «щирому» капіталістичному суспільстві не можливе через те, що в такому суспільстві неможливо є реалізація додаткової вартости. Пролетаріят може набувати продукти капіталістичного виробництва лише на суму, рівну його сукупній заробітній платні; ця частина—частка робітничої класи в цілому капіталістичному продукті—відносно скорочується поруч із розвитком капіталізму. Класа-ж капіталістів фізично не спроможна «спожити» цілої створеної маси додаткової вартости, бо «скільки-б вони не їли, не пили-б і скільки-б не танцювали—цілої додаткової вартости вони не споживають» (як формулював провідник народників В. В. ¹⁾), та й по самому характерові капіталістичного виробництва, що має метою здобуття прибутків—класа капіталістів не може спожити всієї готової маси додатковій вартости, маючи, таким чином, обернути частину її в капітал (як формулював Николай—он). Та частина додаткової вартости, що підлягає надбанню, має споживатися не капіталістом, але-ж злидні широких мас населення, що є наслідком розвитку капіталізму, створюють неможливість реалізації цієї додаткової вартости на внутрішньому ринкові. Єдиним виходом для капіталіста є зовнішній ринок; лише на зовнішньому ринкові можна реалізувати додаткову вартість і завдяки цьому можливими є й надбання капіталу й поширення відновлення його. Що-ж до Росії, то тут розвиток капіталізму йде в супроводі пролетаризації й озлиднення широких народніх мас, в супроводі руйнації «народнього» виробництва, а також відокремлення безпосередніх виробників од знаряддів виробництва. Покупцева спроможність населення поступово, таким чином, зменшується; внутрішній ринок скорочується, і капіталізм створює тим самим перешкоди до дальшого свого розвитку. Реалізація-ж додаткової вартости на зовнішньому ринкові неможлива для Росії через те, що вона стала на шлях капіталістичного розвитку надто пізно, коли всі зовнішні ринки вже захоплені були іншими капіталістичними країнами. Отже, таким чином, дальший капіталістичний розвиток Росії є неможливий; вона, має одмовитися від капіталізму, піти «іншим шляхом», ц.-т. шляхом підтримки дрібного «народнього» виробництва.

Таким чином і народницька постановка питання й розв'язання ними проблеми надбання характеризуються дрібно-буржуазним песимізмом. Народники добачають увесь корінь зла в тому, що при капіталізмі гине дрібне виробництво й зменшується народній добробут. Розвиток продукційних сил поступає, на їхню думку, занадто швидко випережаючи особисте споживання суспільства. Невідповідність ще між виробництвом і споживанням в капіталістичному суспільстві робить неможливим і саме існування капіталізму. Звідси вони приходять до моралізаторських висновків про шкідливість капіталізму й про потребу шукати «нові шляхи», то-що.

Протилежний підхід бачимо ми в Тугана-Барановського—він ставить питання так: в умовах здатности капіталізму до необмеженого зростання й розвитку, які саме потрібні умови, щоб процес надбання поступав нормально? І відповідаючи на це питання, він розвиває свою теорію пропорційности. Згідно з цією теорією розміри капіталістичного ринку не мають

¹⁾ Цитуємо по Р. Люксембург «Надбання капіталу», стор. 191.

меж, бо капіталізм сам для себе створює ринок; ринок цей може необмежено зростати за рахунок безупинного зростання попиту на засоби виробництва. Капіталістичне виробництво зовсім не залежить од особистого споживання суспільства, не зв'язане з ним, рівно-ж і з покупцевою спроможністю широких мас суспільства. Виробництво може необмежено збільшуватися навіть в умовах необмеженого скорочення особистого споживання. Існуванню капіталізму зовсім не загрожує поступове озлиднення широких мас населення: капіталізм може довічно існувати. Єдиною умовою нормального й безупинного надбання капіталу є пропорційний поділ суспільного виробництва в різних галузях. В разі виконання цієї умови реалізація додаткової вартості провадиться таким шляхом, який веде до того, що все більша частина суспільного продукту капіталістичного виробництва йде на дальше поширення виробництва; додаткова вартість, створена в одній галузі промисловости, полягаючи в засобах виробництва, реалізується в іншій галузі промисловости і т. д. Провадиться таким чином обмін засобів виробництва на засоби виробництва. Виробництво провадиться для дальшого виробництва, одні машини виробляються для виготовлення інших і так далі, без кінця.

Теорія Тугана-Барановського, як бачимо, просякнута буржуазним оптимізмом, вірою в довічність і нерушимість капіталістичного устрою. Ленін зовсім инакше підходить до проблеми ринків.

Як ми бачили, народники висунули два основні теоретичні положення: 1) реалізація додаткової вартості в «щирому» капіталістичному суспільстві є неможлива; 2) капіталізм, що розвивається в Росії, скорочує внутрішній ринок і утруднює реалізацію. Питанню про внутрішній ринок в Росії присвячена капітальна праця Леніна—«Развитие капитализма в России». У цій роботі Ленін, на підставі теоретичного аналізу й фактичного статистичного матеріалу, наочно доводить, як розвиток капіталізму в Росії поширює внутрішній ринок. Розклад патріархального селянства, заміна натурального господарства товарним і перетворення товарного господарства в капіталістичне—викликає все більший попит, як на засоби виробництва, так і на предмети споживання. Загальній теорії ринків Ленін присвятив низку статтів. Сюди належать: «К характеристике экономического романтизма», «Заметка к вопросу о теории рынков», «Еще к вопросу о теории реализации», «Ответ П. Нежданову¹⁾». Теорії ринків торкається також і він в «Развитии капитализма».

Питання про надбання ставить Ленін так: розвиток продукційних сил капіталістичного суспільства йде шляхом надбання капіталу; тим самим надбання підготовлює об'єктивні передумови заміни капіталістичного устрою іншим, вищим суспільним устроєм. Надбання капіталу в «щиро» капіталістичному суспільстві можливе, можлива, отже, й реалізація додаткової вартості. Але-ж капіталізм повний протиріччів і, отже, процес надбання капіталу так само має протиріччя. Які-ж протиріччя викликає надбання капіталу. Ці протиріччя, разом із іншими протиріччями капіталізму, визначають історично-перехідний характер капіталістичного устрою й неминучість боротьби за його знищення.

Ми так само бачимо у Леніна оптимізм у питанні про розвиток капіталізму й можливість надбання, але-ж, протилежно до Тугана-Бара-

1) Усі ці статті увійшли до II-го тому творів Леніна.

новського, цей оптимізм є оптимізмом революційної класи, пролетаріату, оптимізмом, зґрунтованим на могутньому збільшенні продукційних сил, на знанні неминучого шляху історичного процесу й на свідомості своєї сили й могутності, як класи, покликаної до перебудови нового світу.

«Ідеальний» і реальний капіталізм. В аналізі процесу відновлення суспільного капіталу в 2-му томі «Капіталу» Маркс виходить не лише з «щирого» капіталізму, ц. т. капіталістичного суспільства, в котрому немає ані рештків докапіталістичних господарчих форм, ані проміжних докапіталістичних суспільних шарів та угрупованнів, але й абстрагує цей «щирий» капіталізм, залежно від цілої низки реальних умов його розвитку, як протипропорційність між окремими галузями виробництва, збільшення норми надбання, то-що.

Так само й Ленін, міркуючи про проблему ринків, виходить з умов «ідеального» капіталізму, ц. т. абстрагує при такій умові й ті з'явища, що мають місце в справжньому капіталістичному суспільстві й модифікують та ускладнюють справжній процес надбання.

Такими реальними явищами капіталізму, од котрих, при аналізі абстрактної можливості надбання, треба абстрагуватися, є, на думку Леніна, в першу чергу—зовнішня торгівля й непропорційний поділ суспільного виробництва поміж різними галузями. Ленін, одначе, не обмежується встановленням основних абстрактно-теоретичних пунктів теорії ринків. Вияснивши абстрактну можливість реалізації додаткової вартості в «ідеальному» капіталізмі й властиві процесові надбання протиріччя, Ленін зазначає й низку інших обставин, що поглиблюють ці протиріччя й прискорюють загибель капіталізму, маючи місце в реальному капіталізмі.

Народники розглядають зовнішній ринок, як рятунок для капіталізму. На думку-ж Леніна, питання про зовнішню торгівлю й зовнішній ринок не має відношення до абстрактної теорії реалізації. Зовнішня торгівля, дуже важлива що-до можливості збуту товарів для окремого капіталіста, нічого не пояснює в питанні про реалізацію цілого суспільного продукту, бо-ж вивіз з даної капіталістичної країни одних товарів йде в супроводі довозу інших. І загалом поскільки ми кажемо про капіталістичне суспільство в цілому, маючи при цьому на увазі «щирий» капіталізм, постільки територіяльні кордони між окремими державами зникають. І Ленін каже: «Теорія реалізації (ц. т. теорія, що вияснює процес відновлення й обороту цілого суспільного капіталу) неминуче мусить брати для своїх побудованнів замкнуте капіталістичне суспільство, ц. т. абстрагувати процес поширення капіталізму на інші країни, процес товарового виміну одної країни з іншою, бо-ж цей процес нічого не вияснює в питанні про реалізацію, лише пересуваючи питання з одної країни на кільки країн. Ясно так само, що абстрактна теорія реалізації має брати за передумову ідеально-розвинене капіталістичне суспільство¹⁾».

Але-ж Ленін тут таки зазначає, що абстрагування зовнішньої торгівлі, рівно як і інших явищ, що мають місце в реальному капіталізмі, не обумовлене тим, що, мов би то, капіталізм без цих явищ є дійсно можливий. Ні—це є лише методологічний прийом наукового аналізу, подібно до того, як і в інших галузях науки ті або-ж інші закони доводяться шляхом досліджування явищ, можливих лише в «досвідних умовах».

1) Н. Ленін. Собрание сочинений, т. II, стор. 496.

«Теорія реалізації—каже Ленін - є абстрактна теорія, що доводить, як протікає відновлення й оборот цілого суспільного капіталу. Неминучими передумовами такої абстрактної теорії є, найперше, абстрагування зовнішньої торгівлі, зовнішніх ринків. Але-ж, абстрагуючи зовнішню торгівлю, теорія реалізації зовсім не запевняє, що колись-то існувало чи-то могло існувати капіталістичне суспільство без зовнішньої торгівлі. По-друге, абстрактна теорія реалізації передбачає й має передбачати пропорційний розподіл продукту поміж різними галузями капіталістичного виробництва. Але-ж, передбачаючи це, теорія реалізації зовсім не запевняє, що в капіталістичному суспільстві продукти завжди розподіляються чи можуть розподілятися пропорційно»¹⁾

І завжди й усюди підкреслюючи необхідність боротьби за знищення капіталізму й неминучість його загибелі, Ленін каже з приводу «ідеального» капіталізму, «що існують численні історичні й практичні умови (не кажучи вже про іманентні протиріччя капіталізму), що ведуть і приведуть значно швидче до загибелі капіталізму, ніж до перетворення сучасного капіталізму в капіталізм ідеальний»,—цього я, звичайно, зовсім і не думаю заперечувати²⁾. Ленін кілька разів підкреслює різницю між ідеальним капіталізмом і реальним, а також різницю поміж ними в умовах надбання, і це треба мати на увазі, вивчаючи теорію ринків Леніна.

V

Надбання в ідеальному капіталізмі.—В аналізі відновлення суспільного капіталу в «ідеальному» капіталізмі має, на думку Леніна, рішаче значіння для вірного зрозуміння і розв'язання проблеми питання про склад сукупного суспільного продукту по елементам вартості. Основна помилка більшості скептиків у питанні про можливість надбання, в тому числі й наших народників, помилка, що перейшла в спадщину від Адама Сміта, полягає, на думку Леніна, в тому, що сукупний суспільний продукт капіталістичного виробництва за даний період часу (приміром за рік) розглядається лише, як такий, що складається виключно з прибутку, ц.-т. з перемінного капіталу й додаткової вартості. Це твердження Адама Сміта витікало з його теорії цін. Згідно з наукою А. Сміта, джерелом всякої вартості є праця; товари, як вартість, є лише продукт праці. У цьому продукті праці полягає покриття витраченої заробітної платні (ц.-т. вартість робочої сили), теж лишки від неоплаченої праці, лишок, що складає додаткову вартість і розпадається на прибуток капіталістів і ренту землевласників. Ці три частини, що створюють прибуток капіталістичного суспільства, й складають усю ціну кожного товару, чи то, пристосовуючи до науки Сміта термінологію Маркса, ціна кожного товару складається з $v + m$. Сукупний капіталістичний суспільний продукт, або-ж ціла товарова маса, вироблена в капіталістичному суспільстві протягом даного часу, так само, отже, складається з $v + m$. Звичайно, кожна робота, переводиться за допомогою знаряддів виробництва—машин, сировини, то-що і на перший погляд може здатися, що вартість цих засобів має так само відбиватися на ціні товару, але-ж такий погляд, на думку Сміта, є

¹⁾ Там же, стор. 482.

²⁾ Там же, стор. 492—493.

неправдивий. У дійсності—гадає А. Сміт—оці машини, сировина та інші засоби виробництва, за допомогою яких виробляються дані товари, це, в свою чергу, продукт праці, і, при тому, праці оплаченої й неоплаченої, ц.-т., знов таки, ціна їх цілком розпадається на $v + m$. Отже, врешті, ціна кожного товару зокрема і склад продукту капіталістичного виробництва в цілому розпадається на три частини: земельну ренту, прибуток на капітал і заробітню платню, ц.-т. на $v + m$.

Виходячи зі Смітового аналізу складу суспільного продукту по вартості, скептики й роблять логичний висновок про неможливість реалізації додаткової вартості в капіталістичному суспільстві. І дійсно, коли весь продукт річного виробництва капіталістичного суспільства складається лише з прибутку (доходу), ц.-т. має йти на особисті споживання суспільства, то, очевидно, розміри річного виробництва і споживання суспільства мають точно відповідати одне одному. Ціла річна продукція має йти на задоволення особистих потреб робітничої класи й класи капіталістів, і жадна частина суспільного продукту не перетворюється, при цьому в капітал. Як що-ж капіталісти, бажаючи перетворити частину додаткової вартості в капітал, не споживають цілої маси додаткової вартості, то хто-ж споживає її? Робітнича класа не може спожити її, бо-ж покупцева сила її обмежується її прибутком, ц.-т. сумою заробітньої платні. Отже, реалізація додаткової вартості в капіталістичному суспільстві неможлива і, виходить, неможливе й надбання капіталу.

У дійсності-ж, як показав К. Маркс, суспільний продукт капіталістичного виробництва, як і одиничний товар, складається не з $v + m$, а з $c + v + m$, бо-ж праця не лише спроможна заново творити вартість, але й переносить на новий товар, що вона його виробляє, вартість знаряддів виробництва, за допомогою яких цей товар виробляється. Суспільний продукт мусить бути тому не лише спожитий, як прибуток, ц.-т. не лише мусить піти на особисте споживання, але-ж значна частина його має увійти в процес виробництва наступного періоду (року), як знаряддя й матеріали виробництва. Ця частина по самій своїй річевій формі непридатна до особистого споживання, а лише для виробничого вжитку. Отже Маркс і поділяє цілу масу товарів, що їх виробляють в капіталістичному суспільстві, по їх натуральній формі на два великі відділи: товари, призначені для виробничого вжитку (знаряддя, сирові матеріали, то-що), й товари, призначені для особистого споживання (предмети масового вжитку й предмети роскоші), ціле-ж капіталістичне виробництво Маркс поділяє на частину, що виробляє засоби виробництва, й на частину, що виробляє предмети споживання. В товарах першої частини всі три складові частини їхньої вартості $c + v + m$ складаються по своїй матеріальній формі з елементів постійного капіталу суспільства, ц.-т. з засобів виробництва, усі-ж складові частини товарів особистого споживання є предмети вжитку класи капіталістів і робітничої класи. Капіталісти першого характеру можуть дістати для себе й своїх робітників предмети споживання лише через вимін на відповідну частину товарів другого роду і, навпаки, капіталісти другого роду можуть одержати засоби виробництва, потрібні їм для відновлення процесу виробництва, лише виміняючи свої товари. Відновлення суспільного капіталу загалом може мати місце лише тоді, коли заступаються, відновлюються всі частини суспільного капіталу, знищені в процесі виробництва минулого року, інакше кажучи (не торкаючися грошей, як дальшого кільця

в капіталістичному виміні, й розглядаючи капіталістичний вимін, як безпосередній обмін товарів на товари), тоді, коли всі частини суспільного продукту взаємно заступають на ринкові одна одну. «Питання про реалізацію—каже Ленін—полягає в тому, яким чином для кожної частини капіталістичного продукту по його вартості (постійний капітал, перемінний капітал і зверхвартість) і матеріальній формі (засоби виробництва, предмети споживання, зокрема предмети необхідності й предмети роскоші) знайти заступаючу її на ринкові іншу частину продукту»¹). Очевидно, що в цьому механізмі заступлення одної частини суспільного продукту іншою основне місце займає вимін товарами між галузями виробництва, що виготовляють предмети широкого споживання й тими, що продукують засоби виробництва. Отже, в своїх схемах простого й поширеного відновлення Маркс і показує, як провадиться такий обмін і як поступає процес відновлення загалом.

Виходячи з цих основних положень Марксового аналізу відновлення та його схем, Ленін позитивно відповідає на основне питання проблеми ринків—про можливість реалізації додаткової вартості в капіталістичному суспільстві. «Поскілки ми,—каже він,—беремо абстрактну теорію реалізації (а народники висунули саме абстрактну теорію про неможливість реалізувати надвартість), постільки неминучий і висновок про можливість реалізації»²) (розстрілка наша, Д. Н.). Цю-ж основну тезу своєї теорії—про можливість реалізації додаткової вартості і, виходить, надбання і поширення відновлених в «ідеальному» капіталізмі—Ленін підкреслює кілька разів. І в іншому, напр., місці він каже: «та в чисто теоретичному питанні відносно ідеального капіталістичного суспільства я зберігаю свій старий погляд, що немає ніяких теоретичних підстав заперечувати поширеного відновлення в такому суспільстві»³).

Реалізація додаткової вартості в «ідеальному» капіталізмі можлива завдяки тому, що поширення капіталізму викликає все більший попит на засоби виробництва і, з другого боку, все більше маса реалізуємої додаткової вартості полягає в засобах виробництва. Народники не розуміли—хто-ж споживає цілу масу додаткової вартості, котра має бути реалізована й перетворена в капітал. Ленін зазначає, що саме питання—«хто споживає», є неправильне: продукт капіталістичного виробництва, як і всякої іншої господарчої формації, зовсім не мусить бути цілком спожитий, ц.-т. не має цілком піти на особисте споживання, значна-ж частина річного продукту—і що-далі то більше—має увійти, як засіб виробництва, в новий виробничий період, йде на вжиток з метою відновлення.

Справді—поширене відновлення йде шляхом перетворення частини додаткової вартості всієї класи капіталістів у капітал, ц.-т. шляхом надбання капіталу. Додаткова вартість капіталіста першого поділу полягає в засобах виробництва, додаткова-ж вартість капіталістів другого поділу—в предметах споживання. Реалізація додаткової вартості й надбання капіталу в першому поділі можливе, таким чином, в умовах збільшення попиту на засоби виробництва, реалізація-ж додаткової вартості й надбання

1) «Развитие капитализма в России», стор. 10—11.

2) Т. II, стор. 483, увага.

3) Там же, стор. 493.

капіталу в другому поділі — в умовах збільшеного попиту на предмети споживання.

Для поширеного відновлення треба додаткових засобів виробництва й додаткових робітників, а для того, щоб нові робітники могли працювати, треба для них додаткової кількості предметів споживання. Що-ж до додаткових робочих рук, то вони завжди маютьс'я до послуг капіталізму: їх беруть чи то з промислової резервної армії, чи то користуючись природнім приростом робітничої класи. Додаткові засоби виробництва має виробити перший поділ промисловости, що продукує засоби виробництва, додаткові-ж предмети споживання — другий поділ. Для поширення виробництва найперше потрібно мати нові засоби виробництва. Розвиток капіталізму йде, як відомо, в супроводі поступового збільшення долі постійного капіталу, рівняючи з перманентним, це-ж означає, що при поширеному відновленні (з яким з'язаний і технічний поступ суспільства) виникає все більший попит на засоби виробництва (що складають по своїй формі елементи постійного капіталу), ц.-т. на товари першого поділу. Таким чином надбання протікає в першу чергу шляхом збільшення попиту й пропозиції засобів виробництва, ц.-т. за рахунок зростання виробничого споживання суспільства, зростання-ж виробничого споживання в свою чергу поширює й особисте споживання суспільства, бо завдяки поширенню виробництва збільшується абсолютне число зайнятих у виробництві робітників, отже й попит з їхнього боку на додаткові предмети споживання. Ленін каже: «Щоб поширити виробництво («дбати», в' категоричному значінні терміну), треба виробити на початку засоби виробництва, а для цього, очевидно, треба поширити той відділ суспільної продукції, котрий виготовлює засоби виробництва, треба відтягнути до нього робітників, котрі вже пред'являють попит і на предмети споживання» ¹⁾.

При цьому, очевидно, потрібний обмін товарами, як між обома поділами, так і в середині кожного з поділів. І Ленін в загальних рисах так малює механізм цього обміну й процес відновлення всього суспільного капіталу. Дотримуючися Марксового аналізу, Ленін розглядає на початку звичайне відновлення, котре, хоча й не є типовим для капіталізму, що характеризується, загалом, збільшеним виробництвом, але-ж служить за вихідну точку теоретичного аналізу поширеного відновлення.

За звичайного відновлення, коли ціла маса створеної додаткової вартости йде на особисте споживання капіталістів і коли виробництво повторюється в однакових розмірах, тоді постійний капітал першого поділу, що полягає в засобах виробництва, лишається в самому цьому поділі, реалізується в ньому-ж шляхом виміну поміж капіталістами різних галузів промисловости, що виробляють засоби виробництва, й йде на відновлення зношених і знищених в процесі виробництва знаряддів і матеріалів виробництва.

Перемінний капітал і ціла додаткова вартість другого поділу, що полягає в предметах споживання, лишаються в цьому-ж поділі, реалізуються в ньому й йдуть на особисте споживання робітників (перемінний капітал) і капіталістів (додаткова вартість). Перемінний капітал і додаткова вартість, що полягають в товарах першого поділу й складаються з речей непридатних до перетравлювання ані капіталістами, ані робітниками,

¹⁾ Т. II, стор. 180.

вимінюються на постійний капітал другого поділу, що має увійти як засоби виробництва до нового виробничого циклу, що складатиметься з предметів споживання. Таким чином капіталісти й робітники першого поділу дістають потрібні їм предмети споживання, а капіталісти другого поділу—потрібні елементи постійного капіталу. Як-що, таким чином, постійний капітал другого поділу є, по своїй вартості, рівний сумі перемінного капіталу й додаткової вартості в першому поділі, то весь суспільний продукт реалізується без всяких перешкод, і звичайне відновлення поступає рівно. В умовах поширеного виробництва робітники й капіталісти першого поділу мають виміняти перемінний капітал і частину додаткової вартості, що йде на особисте споживання капіталістів, що полягають у товарах першого поділу—в засобах виробництва—на постійний капітал, що полягає в товарах другого поділу і складається з предметів споживання. Таким чином капіталісти й робітники першого поділу дістають потрібні їм предмети споживання, а капіталісти другого поділу—потрібні для заміни зношених в процесі виробництва елементи постійного капіталу. Перемінний капітал другого поділу, що полягає в товарах, що складаються з предметів споживання, споживаються робітниками цього-ж поділу. Частина додаткової вартості другого поділу, що призначається для особистого споживання капіталістів цього-ж поділу, реалізується в ньому-ж. Частина додаткової вартості, капіталістів тих галузів, що виробляють засоби виробництва, і що має бути частиною надбання, поділяється на дві частини—постійний капітал і перемінний. Постійний капітал, що має складатися з засобів виробництва, лишається в самому цьому поділі й реалізується в ньому-ж, перемінну-ж частину капіталізуємої додаткової вартості треба виміняти на відповідну частину додаткової вартості капіталістів другого поділу. Завдяки такому виміну капіталісти першого поділу дістають потрібні для додаткових робітників цього поділу (у зв'язку з поширенням виробництва) предмети споживання, капіталісти-ж другого поділу дістають потрібну їм для поширення виробництва постійну частину капіталу (засоби виробництва). Що-ж до додаткової частини перемінного капіталу, потрібного для поширення виробництва, то його капіталісти другого поділу беруть зі своєї-ж додаткової вартості. Постійний же капітал, що полягає в товарах першого поділу, реалізується в самому-ж цьому поділі шляхом виміну поміж різними галузями виробництва. На поширення-ж виробництва, чи для надбання, йде частина додаткової вартості капіталістів обох поділів. Але-ж кожен новий капітал, що його вживають, має, відповідно до розвитку техніки, в більшій своїй мірі складатися з постійного капіталу, чи то з засобів виробництва, а в меншій своїй частині з перемінного капіталу, ц.-т., з предметів споживання. Звідци виходить, що в капіталізуємій додатковій вартості цілого класу капіталістів засоби виробництва мають по своїй вартості переважувати предмети споживання, і що далі йде розвиток капіталізму й процес надбання, то й відносно більше місце займають засоби виробництва. І вже з цієї загальної схеми поширеного виробництва видно, що надбання капіталу протікає головним чином за рахунок зростання продукційного споживання, й що більша частина капіталізуємої додаткової вартості йде на збільшення постійного капіталу суспільства й лише невелика частина її йде на збільшення перемінного капіталу. А це означає, що надбання й виробництво випережають особисте споживання суспільства й це цілком відповідає цілому устрою капіталізму. «Виходить—каже Ленін—продукти

особистого споживання займають усе менше й менше місце. І це цілком відповідає історичній місії капіталізму та його специфічній соціальній структурі: перша саме й полягає в розвитку продукційних сил суспільства (виробництво для виробництва), друга виключає утилізацію їх масою населення»¹⁾. Надбання капіталу таким чином можливе й протікає тому благополучно, що сам поступовий капіталізм висуває все більший і більший попит на засоби виробництва, саме поширення виробництва є ринком для реалізації додаткової вартості. Треба лише, щоб все більша частина реалізуємої додаткової вартості складалася по своїй натуральній формі з елементів постійного капіталу, із засобів виробництва. І дійсно, з поступом капіталістичного господарства поділ, що виробляє засоби виробництва, збільшується скоріше, як рівняти з галузями, що продукують предмети споживання.

Отже, таким чином, вимоги скептиків, зокрема наших народників, щоб виробництво не збільшувалося так швидко, щоб воно не випережало споживання, є, на думку Леніна, романтичними, дрібнобуржуазними: висувати такі вимоги, це, значить, просто відвертатися од дійсності, від основного закону капіталізму, згідно з яким кожний окремий капіталіст і ціла класа капіталістів прагне до необмеженого поширення виробництва.

Але-ж не самий Ленін зазначав те, що поширення капіталістичного виробництва й надбання капіталу протікає, найбільше, за рахунок зростання виробничого споживання. Цю обставину особливо підкреслював Туган-Барановський і Булгаков (на цьому, очевидно, базується ототожнення теорії ринків Леніна з теорією Тугана-Барановського), але-ж у цьому питанні видко й корінну різницю між теорією Леніна й теоріями «легальних» марксистів. Останні приходять на цій підставі до висновку, що капіталістичне виробництво зовсім, загалом, не залежить од споживача, що тому й надбання не знає ніяких меж, окрім тих, що ставляться йому станом виробничих сил суспільства. І Туган-Барановський малює картину спокійного становища капіталізму, що має одного робітника. Надбання капіталу йде при цьому без всяких перешкод, як що лише збережено пропорційність поміж різними галузями виробництва. Цей єдиний робітник керує рухом цілої маси машин і за їхньою допомогою виробляє нові машини, для того, щоб за їхньою допомогою продукувати нові машини й так без кінця. Основну свою тезу про незалежність капіталістичного виробництва від особистого споживання суспільства—Туган-Барановський формулює так: «Загалом, при пропорційному розподілі суспільного виробництва, ніяке скорочення споживного попиту не може викликати переваги загальної пропозиції продуктів на ринку, рівняючи з попитом на них»²⁾ (розстрілка авторова).

Туган-Барановський укладає схему поширеного відновлення, передбачаючи, що розміри особистого споживання капіталістів лишаються незмінними, сума-ж заробітної платні робітників знижується, ц.-т. при абсолютному скороченні особистого споживання суспільства, і переможно заявляє: «Таким чином, не зважаючи на передбачене мною величезне скорочення суспільного споживання, не виникає ніяких труднощів для реалізації суспільного продукту. Поширення виробництва, виробниче споживання засобів виробництва, заступає собою людське споживання, і все це йде так

¹⁾ Т. II, стор. 181.

²⁾ Туган-Барановський «Промышленные кризисы», вид. р. 1914, стор. 222.

рівно, мов би то господарство було-б засобом задоволення потреб людини, а людина була-б засобом задоволення потреб господарства»¹⁾).

Тому Туган-Барановський цілком спокійний за долю капіталізму. «Таким чином—каже він кількома рядками раніше—капіталістичне господарство не підлягає небезпекам руїни, навіть в умовах величезного й абсолютного скорочення народного споживання»²⁾. І він ввічливо повчає марксистів-«ортодоксів» і «де-яких ревізіоністів», кажучи, що вони дарма сподіваються неминучої загибелі капіталізму.

Ленін же, визнаючи, що в реалізації додаткової вартости грає величезну роль зріст виробничого споживання, в той же час зве абсурдною точку погляду цілковитої незалежності капіталістичного виробництва від споживання. З того, що виробництво випережає особисте споживання, слідує зовсім не те, що перше є незалежне від другого, а лише те, що споживання йде за виробництвом, а не навпаки, як гадають скептики. З приводу цього Ленін каже так: «Таким чином зріст внутрішнього ринку для капіталіста є, до певної міри, «незалежний» од зросту особистого споживання, бо відбувається більше за рахунок виробничого споживання. Але-ж було-б помилкою розуміти цю «незалежність», як цілковиту одірваність виробничого споживання від особистого: перше може й мусить зростати швидче за друге (цим його «незалежність» і обмежується), але-ж зрозуміло, що в решті решт виробниче споживання завжди лишається зв'язаним із споживанням особистим»³⁾.

І в іншому місці, посилаючися на відповідну цитату з III-го тому «Капіталу», Ленін так пояснює свою думку про зв'язок виробництва зі споживанням «в решті решт»: «Але-ж, в решті решт, виготовлення засобів виробництва неминуче зв'язане з виготовленням предметів споживання, бо засоби виробництва виготовлюються не за для самих засобів виробництва, а лише через те, що все більше й більше засобів виробництва потрібується в галузях промисловости, що виготовлюють предмети споживання»⁴⁾ (розстрілка наша Д. Н.).

Таким чином, на думку Леніна, поширення внутрішнього ринку йде таким шляхом: особисте споживання капіталістичного суспільства хоча й незначне й повільне, але-ж невпинно збільшується. Збільшення, хоча й незначне, особистого споживання, викликає поширення виробництва предметів споживання. Збільшення виробництва предметів споживання викликає з боку другого поділу відносно великий попит на нові засоби виробництва, збільшення-ж попиту на засоби виробництва тягне за собою й значне поширення їхнього виробництва. Так, по зв'язкові капіталістичного ринку зріст ринку йде хвильоподібно—одна невеличка хвиля викликає слідує більшу, а та—ще більшу й так далі. І хоча за такого хвильоподібного поширення ринку й виробництва окремих галузів виробництво значно випережає споживання, але ж, кінець-кінцем, воно з ним є зв'язане. Привід до поширення виробництва дає зріст суспільного споживання, хоч би цей зріст не мав ще, фактично, місця, а його лише сподівалися, бо воно, справді, так і буває—зріст споживання виявляється лише після того, як виробництво вже збільшилося й нові робітники покликані до праці.

¹⁾ Там же, стор. 227.

²⁾ Там же, стор. 228.

³⁾ «Развитие капитализма в России», стор. 18, пор. також т. II, стор. 474.

⁴⁾ т. II, стор. 550.

На думку Леніна, погляди дрібнобуржуазних скептиків (Сисмонді та інших—і у нас—народників) різняться з поглядами Маркса що-до зв'язку споживання з виробництвом не в тому, що перші визнають цей зв'язок, а Маркс мов би то його цілком заперечував, як гадають Булгаков і Туган-Барановський. «Ріжниця—каже Ленін—полягає в тому, що дрібнобуржуазні економісти вважали цей зв'язок між виробництвом і споживанням за безпосередній, гадали, що виробництво йде слідом за споживанням. Маркс же довів, що цей зв'язок є лише посередній, що виявляється він лише наприкінці, бо в капіталістичному суспільстві споживання йде слідом за виробництвом. Але-ж цей зв'язок, хоч і посередній, існує; кінець-кінцем, споживання має йти слідом за виробництвом»¹⁾.

Збільшення особистого споживання капіталістичного суспільства протікає, переважно, за кошт збільшення попиту з боку робітничої класи, що складає основну масу населення «щирого» капіталістичного суспільства. Але-ж в умовах капіталізму сама робоча сила є товаром, і робітники можуть виявити здатний до плати попит лише після того як виробництво вже поширилося, і зв'язок між виробництвом і споживанням виявляється тому, як «посередній».

Таким чином, на думку Леніна, хоча надбання й відбувається головним чином коштом засобів виробництва, але-ж надбання можливе лише при умові збільшення й особистого споживання суспільства, споживання, що значно відстає від виробництва, але все-ж таки є з ним пов'язане й слідує за ним.

Цьому положенню Леніна про зв'язок між виробництвом і споживанням і про можливість, завдяки цьому, надбання лише в умовах збільшення особистого споживання капіталістичного суспільства—положенню, що складає одну з основних тез в леніновій теорії ринків, мов би то суперечить інше ленінове твердження, що надбання може провадитися і в умовах зменшення особистого споживання суспільства. Так, критикуючи Сисмонді, що все зло добачав у тому, що за капіталізму має місце перевага виробництва над споживанням, Ленін каже: «Ця перевага неминуча при всякому надбанні, що відкриває новий ринок для засобів виробництва, без відповідного збільшення ринку на предмети споживання, і навіть при зменшенні цього ринку»²⁾.

У дійсності такої суперечності немає. Для того, щоб підкреслити те, що відповідність між виробництвом і споживанням не лише необов'язкова (як гадали народники), але-ж при капіталізмі й неможлива, Ленін бере такий теоретично припустимий, як виняткове й тимчасове явище, випадок: загальне поширення виробництва при абсолютному скороченні споживання.

Нормальним і загальним явищем навіть і «ідеального» капіталізму Ленін вважає безупинний зріст особистого споживання суспільства, але-ж цей зріст не відповідає збільшенню виробництва.

Суперечність між виробництвом і споживанням. Але-ж, як що надбання в ідеальному капіталізмі можливе й протікає поширене відновлення, то воно викликає протиріччя, властиві специфічно капіталістичному способу виробництва. Перевага виробництва над споживанням є

¹⁾ Т. II, стор. 500.

²⁾ Т. II, стор. 184.

умовою й показником поширеного виробництва в усякому господарчому устрої. Так само в усякому господарчому устрої поширене відновлення йде в супроводі відносного збільшення долі засобів виробництва, рівняючи до живої праці. Очевидно, що і в комуністичному устрої, в більшій ще мірі ніж при капіталізмі, матиме місце заступництво живої праці в процесі виробництва працею машин. Але-ж таке заступництво, що, загалом кажучи, свідчить за збільшення продукційности суспільної праці, набирає при капіталізмі особливих форм заступництва постійного капіталу перемінним, поступове збільшення останнього, стремління його до необмеженого зросту й відносно дуже повільне збільшення перемінного капіталу. Це й утворює суперечність між виробництвом і споживанням, властиву лише капіталізміві. У докапіталістичних господарчих формах дуже поволі зростало споживання суспільства, але-ж так само поволі зростало й виробництво. При комуністичному, приміром, устрої виробництво, хоч може й буде переважати над споживанням, буде зростати швидче, ніж при капіталізмі, але й споживання буде необмежено збільшуватися, бо безпосереднім завданням виробництва буде задоволення людських потреб. Капіталістичне виробництво має своїм безпосереднім завданням і метою не задоволення потреб суспільства, а здобуття прибутків капіталістами. Стремління капіталістів до найбільших зисків і конкуренція їхня проміж собою примушує кожного окремого капіталіста збільшувати й удосконалювати своє виробництво, до надбання найбільшого капіталу. Стремління до прибутків змушує капіталістів до безупинного й необмеженого збільшення виробництва й надбання капіталу. З другого-ж боку, в «щирому» капіталізмі, в якому докапіталістичні соціальні групи є відсутні, головними споживачами предметів споживання є робітники, але-ж їхній здатний до виплати попит збільшується дуже помалу. І на ґрунті невідповідности між виробництвом і споживанням виникає глибока суперечність капіталістичного надбання. «Суперечність між виробництвом і споживанням—каже Ленін—полягає в тому, що виробництво зростає дуже швидко, й конкуренція викликає в нього тенденцію безмежного збільшення, тоді як споживання (особисте), як що й зростає, то дуже слабо, пролетарське становище народніх мас не дає можливости до швидкого зростання особистого споживання»¹⁾.

Суперечністю між виробництвом і споживанням, таким чином, є не звичайна перевага виробництва над споживанням (ця перевага буде при всякому господарчому устрої, як що лише ми маємо справу з розвитком суспільства, а не регресом його), а різке провалля між інтересами цілого суспільства і жменьки капіталістів. Розвиваючи далі думку про сутність суперечности між виробництвом і споживанням, Ленін каже: «Суперечність між виробництвом й споживанням, властива капіталізміві, полягає лише в тому, що зростає національне багатство, поруч із зростом народніх злиднів, зростають виробничі сили без відповідного зростання народнього споживання, без утилізації цих виробничих сил на користь трудящих мас»²⁾.

З такої суперечности між виробництвом і споживанням зовсім не слідує, що в капіталізмі додаткову вартість не можна реалізувати і що, виходить, є неможливе надбання капіталу й саме існування капіталізму (до такого висновку приходили народники). Ця суперечність визначає

1) Т. II, стор. 498.

2) Там же.

лише неминучість криз в умовах капіталізму, а також те, що на певному ступені свого розвитку капіталізм має дійти до руїни, бо процес поширеного капіталістичного відновлення уявляє з себе також і поширене відновлення капіталістичних суперечностей. Суперечність між виробництвом і споживанням, властива капіталізму, належить до числа його найглибших іманентних суперечностей і вона підготовлює об'єктивні й суб'єктивні передумови капіталістичного краху: безупинний і велетенський зріст продукційних сил суспільства й революціонування робітничої класи на ґрунті неможливості використання цього зросту в інтересах цілого суспільства. І Ленін каже: «Ця суперечність (між виробництвом і споживанням Д. Н.) не означає неможливості капіталізму, але-ж вона означає потребу перетворення у вищу форму: що сильніше стає ця суперечність, то більше розвиваються як об'єктивні умови цього перетворення й суб'єктивні умови, ц.-т. усвідомлення суперечностей робітниками»¹).

Ленін кілька разів підкреслює (в «Развитии капитализма в России», в статті «К характеристике экономического романтизма» й у статтях по теорії ринків), що суперечність між виробництвом і споживанням полягає саме в тому, що виробництво з-за стремління до необмеженого надбання має тенденцію необмежено збільшуватися, що-ж до споживання, то воно зростає уже поволі. Ця тенденція до необмеженого надбання складає специфічну особливість капіталізму в порівнянні з докапіталістичними формаціями, де поширення виробництва протікало дуже поволі, і де, через те, суперечностей між виробництвом і споживанням чи то не було зовсім, чи, як що вони й були, то не виступали так різко. Тільки в такому розумінні треба пояснювати твердження Леніна, що поширене відновлення характерне лише для капіталізму, а також протиставлення ним докапіталістичних способів виробництва, за яких відновлення протікало «в старих розмірах» капіталізму, законом якого є «безмежний зріст розмірів виробництва». Розуміти це положення в тому зміслі, що Ленін мов би то вважав, що докапіталістичні господарчі форми знали лише звичайне відновлення й що поширене відновлення з'являється лише при капіталізмі—як тлумачить оце Ленінове речення Роза Люксембург—звичайно-ж не можна.

І заввага її з цього приводу: «Ілліч не зважив, що зі звичайним відновленням, яке він уважає за закон для всіх докапіталістичних способів виробництва, ми до наших часів не пішли-б далі палеолітичних знаряддів»²)—губить своє значіння.

Чи-ж може процес надбання йти безмежно, не зважаючи на протиріччя між виробництвом і споживанням, чи, може, хоча надбання й можливе, але-ж воно обмежене певними рямцями? Туган-Барановський, що заперечує звязок виробництва зі споживанням, не визнає, як ми бачили, жадних меж для капіталістичного надбання, окрім стану продукційних сил суспільства. Ленін же, визнаючи, що виробництво в результаті є звязане зі споживанням і що слідом за збільшенням виробництвом має прийти й збільшення споживання, приходить, природньо, до висновку, що протиріччя між виробництвом і споживанням, хоч і не робить надбання неможливим, але-ж обмежує його певними рямцями. Ці рямці визначаються не чим иным, як саме збільшенням споживання. Справді—завдяки звязкові

¹) Т. II, стор. 500.

²) Р. Люксембург, «Накопление капитала», стор. 220, увага.

галузів виробництва, невелике навіть збільшення споживчого ринку, чи то сподівання збільшення його, дають привід до хвильоподібного збільшення всіх галузів виробництва. Завдяки цьому й залежно від тенденції капіталізму до підвищення органічного складу капіталу, виробництво й надбання випережають споживання, надбання в значній мірі йде за рахунок збільшення виробничого споживання. Та як що виробниче споживання, в решті решт, є зв'язане з особистим споживанням і, до певної міри, пояснюється ним, то очевидно, що повільне збільшення особистого споживання затримує й гальмує тенденції капіталізму до необмеженого надбання. На думку Леніна, незначна спроможність пролетаріату до купівлі й повільне збільшення її обмежує й затримує процес надбання. Так, вяснюючи, в чому полягає протиріччя між виробництвом і споживанням, Ленін каже: «Наведу приклад, щоби наприкінці ілюструвати абстрактні міркування конкретними відомостями. Відомо, що в кожному капіталістичному суспільстві заведенню машин перешкоджає часто надзвичайно низька заробітна плата (низький рівень споживання народних мас). Мало того, буває навіть і таке, що набуті підприємцями машини стоять без діла, бо ціни на робочі руки падають до того, що власникові стає вигіднішою ручна робота. Існування протиріччя між споживанням і виробництвом, між стремлінням капіталізму безмежно розвивати продукційні сили й обмеженням цього стремління пролетарським станом, злиднями й безробіттям народним, є тут ясною як день»¹⁾.

Цей приклад надзвичайно яскраво ілюструє думку Леніна про те, що низька спроможність пролетаріату до купування обмежує стремління капіталізму до безмежного надбання, обмежує попит на засоби виробництва й, виходить, обмежує й розміри надбання капіталу. Як що, з одного боку, капіталізм виявляє тенденції до необмеженого надбання, то, з другого боку, низька спроможність пролетаріату до купування обмежує надбання й затримує розвиток продукційних сил. Раніше ми бачили протиріччя між виробництвом і споживанням; тепер ми бачимо, як на основі цього протиріччя виростає новепротиріччя між можливим збільшенням продукційних сил суспільства й фактичним розвитком їх у капіталістичному суспільстві. Завдяки низькій спроможності широкої маси населення—робітничої маси до купування, капіталізм у значній мірі затримує розвиток техніки й гальмує збільшення продукційних сил. І Ленін, вяснивши на конкретному прикладі існування протиріччя між виробництвом і споживанням, продовжує: «Але-ж не менше ясно, що з цього протиріччя правдиво буде зробити лише той висновок, що вже самий розвиток продукційних сил з нестримною силою має вести до заміни капіталізму господарством асоційованих виробників. Навпаки, було-б зовсім помилково робити з цього протиріччя висновок, що капіталізм має систематично давати зайвий продукт, ц.-т., що капіталізм загалом не може реалізувати продукта, не може тому й відігравати жадної прогресивної історичної ролі»²⁾.

VI

Надбання в реальному капіталізмі. Таким чином в «ідеальному» капіталізмі, де передбачається пропорційний поділ виробництва

¹⁾ Т. II, стор. 501.

²⁾ Там же.

поміж окремими галузями й де процес надбання абстрагується від цілої низки явищ реального капіталізму, що ускладняють його, реалізація додаткової вартості й надбання капіталу, на думку Леніна, можливе, але-ж таке надбання протікає в протиріччях, зустрічає перешкоди з боку споживчого попиту, що слабо розвивається, капіталістичного суспільства, і є обмежене певними рямцями, що, врешті, визначаються збільшенням особистого споживання (хоч відповідності між ними немає й бути не може). Як що-ж розглядати процес надбання в реальному конкретному капіталістичному суспільстві, то в ньому ми помітимо не лише зазначене протиріччя поміж виробництвом та споживанням, але-ж і низку інших перешкод. Полемізуючи зі Струве з приводу теорії реалізації Маркса, Ленін каже: «З цієї теорії виходить, що навіть в умовах ідеально-рівного й пропорційного відновлення й обороту цілого суспільного капіталу неминучим є протиріччя поміж збільшенням виробництва й обмеженими рямцями споживання. В дійсності-ж, окрім того, процес реалізації іде не ідеально рівно, а лише серед «перешкод», «хитаннів», «криз», то-що»¹⁾. Ці перешкоди на ґрунті відсутності пропорційності, в першу чергу, полягають в тому, що реалізація часток постійного й перемінного капіталу, що полягають в суспільному продукті, так само зустрічає перешкоди й протікає серед криз і т. д. Бо питання про реалізацію полягає, як ми бачили, найперше, в тому, щоб відшукати на ринкові, для кожної частини капіталістичної продукції іншу частину, що її заступатиме, в умовах же анархії капіталістичного виробництва, при відсутності пропорційності поміж окремими галузями, такого рівного заступлення одних часток суспільного продукту іншими не може бути. Критикуючи народницьку теорію ринків, Ленін каже: «У дійсності-ж, вони доцінювали протиріччя капіталізму дуже поверхово, бо, як що казати про «перешкоди» реалізації, про кризи, що виникають з цього, то-що, то треба визнати, що ці перешкоди не лише можливі, але й неминучі відносно всіх часток капіталістичного продукту, зовсім же не відносно самої надвартості. Перешкоди такого роду, що залежать од непропорційного поділу різних галузів виробництва, постійно виникають не лише при реалізації надвартості, але й при реалізації перемінного й постійного капіталів, не лише при реалізації продукту в предметах споживання, але також і в засобах виробництва»²⁾. В реальному капіталізмі реалізація суспільного продукту в цілому й додаткової вартості зокрема протікає серед значних труднощів, в постійній боротьбі капіталістів поміж собою за можливість збуту своїх товарів і в обстанові запеклої боротьби капіталістичних країн з-за зовнішніх ринків.

Непропорційність капіталістичного виробництва є, на думку Леніна, одною з причин гонитви кожної капіталістичної країни за зовнішніми ринками. В капіталістичному господарстві, основаному на глибокому поділі суспільної праці й товаровому виробництві, кожна галузь промисловості може нормально розвиватися лише тоді, як що вона знаходить на ринкові потрібні їй знаряддя й матеріали виробництва, що їх виготовляють інші галузі, і як що інші галузі, в свою чергу, пред'являють попит на ту кількість продуктів виробництва даної галузі, що вона їх виробляє. Але-ж капіталізм розвивається надто нерівно. Найперше немає відповідності між розвитком промисловості й сільського господарства: сільське господарство

¹⁾ Т. II, стор. 491.

²⁾ «Развитие капитализма в России», стор. 11—12.

значно відстає від промисловости. Далі й темп розвитку й надбання капіталу в окремих галузях індустрії, в силу цілої низки причин, іде нерівно. Ця обставина змушує капіталістів найбільше розвинених галузів промисловости, для яких внутрішній ринок є замалий, шукати зовнішніх ринків для збуту своїх товарів. «При властивій капіталізові нерівності розвитку—каже Ленін—одна галузь виробництва випережає інші й прагне вийти за межі старого району господарчих відношень»¹).

Як що, розглядаючи абстрактну теорію реалізації і питання про надбання в «ідеальному» капіталізмі, ми зовсім абстрагували зовнішню торгівлю, то процес надбання в реальному капіталізмі неможливий без зовнішніх ринків.

Надбання капіталу в більше розвинених галузях промисловости може йти більше-менше без упину лише при існуванні зовнішніх ринків збуту для даних галузів своїх продуктів, котрі не можуть бути реалізовані на внутрішньому ринкові. Але-ж в реальному капіталізмі ми маємо не лише нерівно розвинені окремі галузі, але й подібний же нерівний розвиток і окремих капіталістичних країн. Очевидно, що країни найбільше розвинені, де рівень продукційних сил вищий і де темп надбання сильніший, можуть реалізувати додаткову вартість, лаж якої безупинно збільшується головним чином на зовнішніх ринках, бо в таких країнах виробництво, постійно збільшуючися, зустрічає перешкоди з боку споживчого ринку країни, що мало збільшується. Потреба в зовнішніх ринках для можливости безупинного й поступового надбання в реальному капіталізмі все більшає. Таким чином капіталістична експансія, гонитва за колоніями, боротьба за ринки збуту між окремими капіталістичними країнами—неминує, на думку Леніна, для самого існування капіталізму. Без таких зовнішніх ринків і без некапіталістичного оточення дійсне надбання в тих розмірах, у яких воно фактично протікає, не було-б можливим. Ленін формулює так оцю думку: «Важливим є те, що капіталізм не може існувати й розвиватися без постійного поширення сфери своєї держави, без колонізації нових країн і втягання некапіталістичних країн у вир світового господарства»² (розстрілка наша, Д. Н.).

Сучасний капіталізм виник на ґрунті широко-розвиненого товарообороту, що геть вийшов за територіяльні рямці окремих країн. Країни, в котрих товарооборот був особливо розвинений, раніше за інші пішли шляхом капіталізму. Зрозуміло, що й дальший розвиток капіталізму в них є найтісніше зв'язаний з визиском ними колоній. В молодих капіталістичних країнах низка галузів промисловости розвивається дуже швидко, випережаючи часто й старіші країни. Це є припустиме лише в умовах можливости для даних галузів, а значить і для цілої країни, реалізації продуктів їх виробництва не лише на внутрішньому вузькому ринкові, але й на зовнішньому ринкові, головним чином у некапіталістичних окраїнах і колоніях.

Ось чому в своїй полеміці з народниками по питанню про можливість розвитку капіталізму в Росії Ленін і підкреслює величезне значіння некапіталістичних окраїн Росії для розвитку в ній капіталізму³), бо вони значно поширюють споживчий ринок і тим самим збільшують і можли-

¹) «Развитие капитализма в России», стор. 469.

²) «Развитие капитализма в России», стор. 471.

³) Див., напр., «Развитие капитализма в России», стор. 468—472.

вість реалізації продуктів розвинутих в Росії галузів промисловості і, виходить, поширюють рямці надбання капіталу в Росії. Капіталістична експансія є тісно з'язана, таким чином, з умовами реального процесу надбання капіталу. Але-ж форми й характер капіталістичної експансії відмінюються на різних ступнях розвитку капіталізму. Та й саме значіння некапіталістичного оточення для реального надбання в сучасному капіталізмі загалом і в кожній з капіталістичних країн зокрема є різним, відповідно до різних історичних діб. Бо, по теорії Леніна, неможливість розвитку реального капіталізму без некапіталістичного оточення пояснюється не абсолютною неможливістю надбання в «щирому» капіталізмі, як думали народники (також і Роза Люксембург), а певними історичними умовами розвитку сучасного капіталізму і реального процесу надбання в ньому.

Теорія ринків Леніна й Рози Люксембург. Ми прийшли до питання про те, чи можливо-ж погодити теорії ринків двох видатних теоретиків революційного марксизму нашої доби—Леніна й Рози Люксембург. Таку спробу зробив т. Безсонов у своїй статті «Теория рынков В. И. Ленина», надрукованій в «Спутнике коммуниста» за р. 1923 № 23. Тов. Безсонов запевняє, що в поглядах Леніна й Рози Люксембург в питанні про надбання немає, по суті, ніяких розходжень. Ми не можемо погодитися з таким поглядом. Ми бачили, що Ленін вважає некапіталістичне оточення необхідним для того, щоб надбання в реальному капіталізмі відбувалося в тих розмірах, в котрих воно, в дійсності, відбувається. Ми вияснили також, що Ленін і в «ідеальному» капіталізмі не вважає за можливе необмежене надбання, гадаючи, що незначне, відносно, збільшення споживчого ринку обмежує й розміри надбання капіталу. Але-ж в основному питанні проблеми ринків—про можливість надбання в «ідеальному» капіталізмі—погляди Леніна й Р. Люксембург—в основі розходяться: Ленін вважає реалізацію додаткової вартості й надбання капіталу в такому капіталістичному суспільстві можливим, Роза Люксембург же вважає надбання в такому суспільстві зовсім неможливим і кінцевою умовою надбання капіталу загалом—присутність некапіталістичного оточення. Проти цього основного положення, котре, в де-що іншому виразі, висунули народники,—про неможливість реалізації додаткової вартості в капіталістичному суспільстві—Ленін, як ми бачили, рішуче виступав. Нарешті й з посмертної статті Леніна «О восхождении на высокие горы» й т. д. ¹⁾—видно, що в цьому основному питанні проблеми ринків теорії Леніна й Рози Люксембург не можуть бути погоджені, бо сам Ленін називає теорію надбання Р. Люксембург помилковою.

(Закінчення буде).

¹⁾ Див. часопис «Коммунистический Интернационал» за р. 1924, № 2.

Колонізаційний похід на західну Україну і Білорусь.

Відродження нинішньої Польської Державности є наслідком світової війни і революції. Война й революція струсували старим світом і під його руїнами поховали Романових, Гогенцолернів і Габсбургів.

На величезних просторах бувшої царської імперії революція поховала і старий соціальний лад; робітники та селяне завоювали владу і створили свої національні Республіки працюючих, об'єднавши їх в Союз Соціалістичних Радянських республік. Рівнобіжно з вирішенням питань соціальних, працюючі маси вирішують питання національні, досі нечуваними методами, в мірнику колосальної країни, що заселена багатьма десятками ріжних націй. Ті нації мають неоднакову численність, перебувають не на однакових рівнях культури та цивілізації, не в однаковій мірі забезпечені природними багатствами своїх країн. В отаких умовах задовольняюче вирішення національних питань є надзвичайно тяжким завданням. Та геній працюючих мас знайшов шляхи до вирішення такого складного питання, як національне. Цей шлях знайдено на площині повної рівності всіх національностей, незалежно від їх численности, географичного положення, рівня культури, цивілізації та багатства. Вирішення національного питання в Радянських Республіках утихомирило взаємні відносини між багатьма націями, що до того часу провадили між собою запеклу боротьбу, і ліквідація найжорсткішої міжнаціональної боротьби є найкращим доказом розумного вирішення грандіозного завдання.

Зовсім не так стоїть справа там, де працюючі маси понесли поразку, хоч би й тимчасову, де владу тримає у своїх руках буржуазія. Розпад бувшої Австро-Угорської імперії і визволення етнографичних польських земель з-під пруського панування ані на один крок не посунуло людство до вирішення не лише соціальних питань, але й питань національних.

Замість ріжнонаціональної Австро-Угорщини утворені ріжнонаціональні Чехословацьку, Південнославську, Румунську та Польську держави. Замість гноблення німцями та мадярами, зараз багато націй стогнуть в неволі у пануючої польської, румунської, чехословацької та південнославської буржуазії. Вузол національних протирічностей, що його на Сході розрубано рукою революційних мас, на Заході все тісніше й тісніше затягує буржуазія.

Відроджена напівфеодална, напівбуржуазна Польща дає надзвичайно яскраві приклади насильства над національними меншостями, найбільше яскраві приклади спроб негативного вирішення національних питань, найбільше яскраві зразки безпорадности і кретинізму буржуазних політиків і їхньої

нездібности вирішити великі завдання, які висовує саме життя і розвиток людства. Національні питання буржуазія намагається повернути до небуття, колесо історичного розвитку людства повернути назад.

Одним із багатьох зразків політики національного гноблення є колонізація поляками білоруських та українських земель. Ту колонізацію розпочато польським урядом, що має мету заселити непольські окраїни польським населенням. В отакий спосіб польська буржуазія гадає зміцнити своє становище на завойованих землях, насаждаючи там групи населення, що співчують буржуазному устрою. Оцінюючи об'єктивно становище, доводиться визнати, що польська буржуазія поставила собі грандіозне завдання. Бо в решті-ж відносно-надійне для польської буржуазії становище на українських та білоруських землях могло бути, і то тимчасово, утворено після колонізації половини території нинішньої польської держави; при тому численність населення на окраїнах мала би збільшитися майже вдвоє, а етнографічну Польщу довелося-б спустошити, висилаючи звідтіля колоністів. Не легко відгадати, чи вдавали собі гарячоголові польські політики справу колонізації такою, як вона є, чи розуміли вони грандіозність руйнуючої роботи, яку вони постановили зробити. Але зате відомо, що перспективи колонізаційної політики вдавались польським державникам дуже рожевими і принадними. У червні 1920 року президент польських міністрів Скульський, приймаючи делегацію від Білорусів, щиро запевняв делегатів у доцільності такої політики і між иншим висловився:

«Запевняю Вас, мої панове, що через якісь років 50 про білорусів у Польщі навіть і чутки не буде»...

Оскільки відомо, білоруси більше делегацій до уряду Речі Посполитої не висилали. І, певно, навіть сам пан Скульський не сподівався, що його мрія здійсниться трохи раніше 50 років... шляхом об'єднання білоруських земель в Білоруській Соціалістичній Радянській Республіці, що є цілком запевне, беручи на увагу буйний зріст свідомости білоруських мас. Думки Скульського були иншими: він за півсотні років гадав остаточно зполонізувати й винищити білорусів та українців.

Думка про колонізацію непольських земель поляками муляла в головах польської буржуазії (головне середньої та дрібної) заздалегідь до її здійснення. Ідеологами колонізаційного походу на Схід є, т. зв., селянські партії «ПЯСТ» (лідер Вітос) і «ВИЗВОЛЕННЯ» (лідер Тугут), особливо перша. Шляхом колонізації «Пястовці» сподівалися значно збільшити кількість дрібних землевласників-куркулів у державі за рахунок великого землеволодіння й автохтонного селянського населення, а рівнобіжно з тим зколонізувати окраїни. В такий спосіб гадали «пястовці» поширити свою соціальну базу численно і територіяльно для своєї націоналістичної політики.

Колонізаційну політику попiрають усі польські партії, т. зв., «лівиці й центра». Крайні праві партії, попiраючи колонізацію, бажали-б перепроводжувати її виключно за рахунок земель автохтонного місцевого селянства й не бажать поступатися землями поміщиків на користь польської націоналістичної політики. Лише комуністична партія Польщі провадить боротьбу проти імперіялістичних забаганок буржуазії.

Польське законодавство про колонізацію окраїн тісенько переплутано зі законами про аграрну реформу, яку буржуазія мусіла приобіцяти елянству в критичний мент для себе. Так, 10-го липня 1919 року польський Сейм ухвалив принципи майбутньої земельної реформи, яку предбачено

було перепроводжувати за рахунок парцеляції великих земельних маєтків. Але до практичного перепроводження земельної реформи буржуазія не поспішала приступити, аж поки врешті ціла реформа не перевернулась у дику колонізацію окраїн. Приступлено до перепроводження тієї «реформи» лише після переходу влади до «п'ястовців» на чолі з Вітосом.

Той час для буржуазної влади у Польщі був занадто критичний. Війська Радянських Республік переступили етнографічну межу польської території та загрожували самій Варшаві. Замість польського прапора у Смоленську, Києві та Одесі, про що мріяли польські імперіялісти, перед ними стала мара червоного прапора на Бельведері у Варшаві і на Вавелі у Кракові. Такий критичний стан не аби-як нахарапудив буржуазію, і навіть праві рішили зробити поступки масам. Тоді було зорганізовано Раді Оборони Держави, яка оголосила відозву, в котрій обіцяла нарізати землю захисникам буржуазної Польщі.

«Була то хвилина, коли радянське військо захопило значну частину країни і коли здавалося, що лише надзвичайними зусиллями армії можна ще було захопити незалежність».

Так характеризує момент один із найактивніших діячів колонізації Т. Светлінський у своїй брошурі, що її видано «Центральним Союзом Воєнних Колоністів»¹⁾. В отаку критичну хвилину патріотизм польського жовніра виявився досить таким проблематичним, і буржуазія, беручи на увагу, що «війна йде з противником, який уже перепровадив земельну реформу, ліквідував у себе велике землеволодіння на користь біднішого селянства й селянського пролетаріату (Т. Светлінський)», рішила полоскотати почуття захисника своїх інтересів обіцянкою земельних наділів, щоб у такий спосіб спонукати останнього «до витривалості і нових жертв (Т. Светлінський)».

Тоді-ж таки (15-го липня 1920 р.) польський сойм ухвалив земельного закону, по якому найбільший розмір земельних маєтків у Польщі не повинен перевищувати 180 гектарів, а на окраїнах 400 гектарів; лишки землі звище вказаної кількості повинно відібрати за винагороду (викуп) в розмірі половини риночної ціни, при тому бувші власники одержують платню 4% зобов'язаннями держави й лише незначна частина мала бути виплачена готівкою; зі загальної суми винагороди мали вираховувати до 30% поступового налогу. Предбачено утворення селянських господарств на 15 гектарів кожне, і в першу чергу належало прирізати землю тим, що мали трохи менше вказаної кількості. На окраїнах найбільший розмір селянського господарства збільшували до 45 гектарів. При наділах землею перевагу мали давати селянам, що перебували в армії на фронті (інвалідам по закону повинні дати землю даром, без платні).

Отже, як бачимо, польська буржуазія цілком виразно ладила на «крепкого мужічка» — куркуля, провадила соціальну та національну політику, що її започаткував ще Століпін. Бо до того-ж той куркуль мав бути виключно польської національності, у той час в польській армії перебували лише польські селяне, українців та білорусів там не було. Знову-ж і платити за землю мав змогу лише куркуль.

По скінченню польсько-радянської війни 17-го грудня 1920 року сойм ухвалює постанову про передачу до польського державного земельного

1) T. Swietlinski: Osadnictwo wojskowe w Polsce, Warszawa, 1923.

фонду бувших російських державних та інших, головно не польських, маєтків на окраїнах.

Ті землі призначено для негайної колонізації поляками. Але згідно з новою постановою сойму право одержувати землю безплатно надано інвалідам і жовнірам, які мали бойові відзнаки-ордена, а також і всім добровольцям, що перебували в час війни на фронті проти радянських військ. Інваліди і жовніри, що не мали бойових відзнак, мусіли платити за землю. Одержані земельні наділи заборонено ділити на частини і продавати до 25 років з менту одержання. З того-ж таки фонду передбачено нарізку землі полякам невійськовим колоністам.

Як бачимо, минула безпосередня загроза, і польська буржуазія рішила виправити у свій бік виданий нею земельний закон: перше — «реформу» територіально обмежено лише землями, що заселені не поляками, а друге — безплатно землю одержати мали вже не всі інваліди, а лише «відзначені». Зате право безплатно одержувати землю поширено на всіх добровольців, що боролися проти більшовиків на фронті. Мавр зробив справу — насильно мобілізований бідний селянин, позбавлений чи ока, чи ноги на війні, вже непотрібним став буржуазії, не зважаючи на своє польське походження, він невідповідним був для цілі колонізаційного походу. Замість інваліда призначено добровольця (поляка) — активного ворога соціальних і національних прагнень українського та білоруського селянина.

Конечним є підкреслити, що «реформа» — колонізація фактично позбавляє місцеве селянство змоги прикласти свою працю, хоч би навіть у наймах, як було до того; бо землю забирали колоністи куркулі, що не потребували стільки місцевої робочої сили для вправи ріллі. Окрім того, місцеве селянство тратило навіть надію на збільшення своїх жебрацьких господарств за рахунок великого землеволодіння.

Та власне всі оті закони з усіма поправками, що, мов шпички, були націлені проти білоруського та українського селянина, були лише блідими квіточками, порівнюючи до криваво-червоних ягід, що смак їхній відчуло місцеве населення, коли прийшло до практичного перепровадження колонізації. Не дарма-ж білоруський публіцист Суліма каже:

«Одна з найстрашніших болячок нашої країни — дійсний «гішпаський каунер» (така погана французська хвороба) нашої батьківщини — один із найотруйніших скорпійонів, якими польська влада гадає прив'язати до своєї державности простори «білоруських країв» — то є т. зв. «осадніцтво», то є військова колонізація пограничних повітів Білоруси прийдешнім елементом — офіцерами і солдатами демобілізованих частин польської армії ¹⁾».

До сказаного Сулімою треба лише додати, що смуга «пограничних» повітів досягла на заході по-за Білосток, Дорогочин, Холм, Ярослав і Горлицю й охопила таку завбільшки територію, як і сама етнографічна Польща. Тому-то так завзято і взялися польські імперіялісти прив'язувати оті «креси» до шляхетської держави. Пізніше польське правительство ще видало де-кілька інструкцій і пояснень для прискорення самої колонізації.

¹⁾ Суліма: Што такое «Wyzwolenie» з беларускага пункту глежання. Вільня 1923 г.

Для здійснення колонізаційного плану було зорганізовано т. зв. «Powiatowy Komitet Nodawczy» в кожному білоруському та українському повіті. Тим комітетам дано як найширші уповноваження. Головним завданням зазначених комітетів було практичне перепровадження колонізації на місцях: приймання земель в склад колонізаційного фонду і поділ її серед колоністів. Потім виявилось, що комітети не тільки приймали землю з великих маєтків, а і попросту таки конфіскували землю, якою до того часу володіли... місцеві селяне, не згадуючи вже про громадські пасовиська, що ними користувалося місцеве населення на підставі т. зв. «Сервітутного права». Бажаючим ширше ознайомитися з процесом грабунку селянських земель доведеться студіювати ту справу по матеріалах, що стали законною підставою для численних інтерпеляцій українських та білоруських послів у соймі до польського уряду. На жаль ми позбавлені змоги зробити те зараз.

Так почато було дикий безсистемний, ніким і нічим не стримуваний грабунку земель українського і білоруського селянства во імя ославленого польського місіянізму, що став машкарою для хижацького польського імперіялізму в його поході на Схід. Колонізаційна вакханалія відбувалася в областях, де на думку навіть проф. Сроковського, що мав командировку від польського правительства для дослідження окраїн,—

«зі всіх політичних і економічних питань із білоруського погляду питання земельне є найважливішим» ¹⁾.

Буржуазні політики Польщі для зовнішнього світа намагаються пояснити факт колонізації бажанням ошчасливити білоруського та українського селянина, піднести його економічний та культурний рівень. Так, польське Міністерство публичних робіт у своїм відчиті за 1922 рік вказує, що колоністи є

«державним елементом, який ставить покладене на нього завдання, тоб-то спричиниться до економічного і культурного піднесення малонаселених (?) і занедбаних з господарчого погляду східних окраїн».

Та дійсні цілі колонізації є зовсім інші. Проф. Сроковський, який, під впливом патріотичного екстазу, вважає, що

«збірний суверен, яким є в демократичній республіці громадська опінія, час від часу повинен знаходити на своєму столі і кришички... чистої правди», з боєм у серці констатує, що

«військова колонізація у високому ступневі не виконала покладених на неї національно-політичних надій» (підкреслення наше Ю. Т).

Про політично-стратегічні цілі колонізації не один раз робили заяви керманічі польської політики, прикладом чого може бути і цінична заява прем'єрміністра Скульського білорусам.

Цілком природно, що колонізаційний похід наткнувся на рішучий опір зі сторони місцевого населення, та про це скажемо пізніше. Зараз в коротких рисах прослідкуємо самий процес колонізації, спираючись на факти та на офіційні документи.

У цей час ми маємо змогу використати лише числові матеріали Польської офіційної статистики, що мають стан колонізації на 1-е січня

¹⁾ Konstanty Srokowski: «Sprawa Narodowosciowa na Kresach Wschodnich» Krakow, 1924.

1923 року. Процес дальнішого розвитку колонізації залишаємо поки що нез'ясованим, оскільки польське правительство утримується від публікації компроментуючих Річ Посполіту документів. Розуміється, що лише наївні люде можуть уважати матеріали польської офіційної статистики, а так само й інші польські джерела цілком вистачаючими для уявлення всієї справи, та все-ж вони підносять краєчки культурницької машкари і, хоч частиною, дають уявлення про господарювання польського імперіялізму на завойованих ним землях.

Не зважаючи на широченні уповноваження, «Powiatowe Komitety Nadawcze» опинилися у великій залежності від військових частин, що їх було надіслано у повіти для осадження на землю своїх солдатів. Апологет колонізації Т. Светлинський вказує, що

«кожна така частина мала призначений Військовим Міністерством повіт, на території якого утворювала свою кваліфікаційну комісію для обрання і затвердження кандидатів, що їм належало негайно дати землю в призначенім повіті».

Ті-ж таки «кваліфікаційні комісії» помагали Pow. Kom. Nadawczym підшукувати (?!) і приймати (Т. Светлинський) земельні обшари і негайно організували спеціальні «робочі колони» для засіву земель, що їм призначено було для наділення колоністам.

Отже бачимо, що не хтось інший, а польське військове Міністерство утворило і переводило цілком розроблений дислокаційний план військової колонізації непольських земель. Та в решті-ж і вибір підходящих елементів, що їх ніби-то призначено для «культурного й економічного піднесення» східних окраїн, перепроваджено військовим відомством, що власне й було цілком природним явищем, зважаючи на дійсні завдання військової колонізації. Хіба з отого всього не видно, що цілі колонізації в першу чергу є стратегічними, а потім уже і національно-політичними? В тому фактичному освітленні всякий об'єктивний дослідник мимо волі наткнеться на стратегію і політику відродженого у XX столітті сучасного пана Заглови.

Співробітництво «кваліфікаторів» з «надавцями» не раз-у-раз було ідилічним. Той же Т. Светлинський вказує, що

«не обійшлося при тому без певного тертя, причиною котрих були військові частини, що намагалися захопити для своїх солдатів і офіцерів як найбільше землі, навіть і неприйнятною ще «Pow. Kom. Nadawczymi», а часом-то й посилали туди свої робочі колони»...

Розуміється, що в таких випадках «Powiat. Kom. Nadawczym» нічого не залишалось робити, як лише оформити грабунок, тоб-то, «прийняти» і «надати» землю, що її вже було захоплено солдатською. Скарги на грабіжників, гнобителів і насильників мали позитивні наслідки лише в тому випадку, коли об'єктом «культурного» ділання по непорозумінню ставав польський магнат. Місцеве селянство за свої скарги мусіло лише судові збори виплачувати своїми ребрами, а часом-то й власним життям, про що теж досить документів можна бачити серед матеріалів до інтерпеляцій Польському Правительству.

Головним колонізаційним штабом є міжвідомствена комісія у Варшаві. У ній скупчено і найбільше детальні статистичні відомості про розвиток колонізації. З оголошених до цього часу офіційних відомостей маємо такий малюнок:

До 1-го січня 1923 року остаточно прийнято на східних окраїнах земель до колонізаційного фонду 366.738,53 гектарів. Яку кількість прийнято не остаточно, польські політики вважають корисним про те промовчати. В показане число гектарів не включено також відомостей про Східну Галичину, де перепроводжують найінтенсивніше колонізацію, не зважаючи на те, що до дня 14-го березня 1923 року Східна Галичина на підставі міжнародних договорів не є складовою частиною Польської Держави. Польська влада навмисне ховається з фактом колонізації тієї країни, що провадиться всупереч із підписаними польськими правительствами договорами. Та все-ж до нашого розпорядження маємо де-які числові матеріали офіційної польської статистики, на підставі яких можна виявити силу колонізаційної навали і на українські землі Східної Галичини. Поки що візьмемся за числа, що дають малюнок стану на білоруських та українських землях, без Східної Галичини.

Статистика Міжвідомственої Комісії подає числа, що показують кількість земель, які передано військовим колоністам і ще числа про землю, що її призначено «для цілей реформи аграрної». Про землю, що її передано колоністам невійськовим, польські статистики навмисне мовчать. Прикриваючись титулом «реформи аграрної», поляки провадять ту-ж колонізацію, але вже не військовими, а просто куркулівськими елементами, що й буде нами виявлено при ретельному вивченні матеріалів навіть одної лише польської статистики. Фактично ні один білоруський або український селянин не одержав ні одного участка землі, на якому мав би змогу господарювати.

Та власне такі-ж результати «реформи» аграрної польської політики забезпечили ще у своєму «аграрному законі». Вони вжили чисто єзуїтських методів, щоб забезпечити себе від голодного на землю білоруса та українця.

Військовим колоністам (відомості Міжвідомственої Комісії на 1-ше січня 1923 року) було передано 111.834,99 гектарів. Решту колонізаційного фонду передано «для цілей реформи аграрної», тоб-то для колоністів невійськових, де-що причислено й до державних маєтків, то-що, лише місцевому населенню нічого не дано. Нарізку земель окремим колоністам почато в 1921 р. Ту нарізку зпочатку перепроводжувано землемірами-військовиками. Очевидно ті «землеміри», що досить таки успішно своїми ногами виміряли простори від Києва й Мінська до Львова й Варшави, утікаючи від червоних, зовсім не так совісно міряли землю для колоністів у мірнику якогось там Вілейського чи Луцького повіту, бо вже 1922 року їх замінено цивільними землемірами.

Головна праця «кваліфікаційних комісій, що брали на увагу насамперед бойові заслуги, не вимагаючи від кандидатів знайомства з хліборобськими справами» (Т. Светлінський), дала належні наслідки. Такий підход до кваліфікації колоністів, як оповідає Т. Светлінський,

«виявився не цілком раціональним тому, що занедбання кваліфікації спеціально хліборобської дало колонізаційний елемент можливо й дуже ідейний, але в надзвичайно малій ступені здібний до осадження на нарізаних наділах. Наслідком того вже в першому році 30—40% кваліфікованих комісіями солдатів-колоністів самі відмовились од права на земельні наділи».

Т. Светлінський є гарячим оборонцем колонізації. Тому він вживає надзвичайно лагідні вирази, оцінюючи з його погляду негативні риси колонізаційної практики.

Трохи инакшу оцінку колоністам дає проф. Сроковський, котрому теж не можна відмовити в манії польського місіянізму. Він стверджує, що «величезна більшість колоністів (не лише військових, а всіх-Ю.Т.) мають один з трьох дефектів: відсутність капіталу, знання й бажання, дуже часто трапляються комбінації двох дефектів, а ще частіше колоніст має усі три дефекти. Більшість колоністів міського походження, різних професій, а часто, опріч відбутої військової служби, не мають ніякої професії. Не бракує між колоністами навіть парикмахерів, міських кравців і т. инш.».

Як бачимо, найідеальніший елемент для найшвидшого піднесення культурного й економічного рівня завойованих окраїн! Оттак років через де-кілька серед безкраїн багнистих місцевостей Полісся побачимо ідилію нового побуту: білоруський та український селянин буде робити манікюр і вдягатиме на свої виснажені голодом і працею плечі сюртук по останній моді...

Числа офіційної польської статистики, що їх позичаємо у проф. Сроковського, вказують, що по 1-е січня 1923 р. на одній лише Волині одержали землю 2995 військових колоністів, яким нарізано 45.196 гектарів землі. Фактично оброблюють землі лише 14.430 гектарів, тоб-то менше $\frac{1}{3}$ всієї кількості. Але й з тієї кількості власними силами оброблюють колоністи всього 7.282 гектара, а решту здають місцевому населенню, беручи за те собі половину врожаю. 290 колоністів, що формально є власниками землі, не провадять зовсім ніякого господарства, і в результаті коло 4500 гектарів доброї землі не використовує ніхто,—вона лежить неораною. Побудували собі подвір'я на одержаних наділах лише 126 колоністів, тоб-то 4,3%. Нарешті, ще один факт: з 2995 колоністів 443 чоловіка, тоб-то 15%, мають де-яке розуміння про хліборобство, яким вони здобували собі засоби до життя й раніше.

Патріотичне серце проф. Сроковського рветься на шматки, коли він переконується, що

«багато колоністів мали змогу розпочати господарювання лише тому, що подружилися з дочками місцевих селян і в такий спосіб асимілюються українцями».

І констатувавши асиміляційну силу місцевого населення, проф. Сроковський зітхає:

«В отаких умовах національно-політична місія військових колоністів уявляється у найвищій мірі проблематичною. Після підрахунку голосів у час виборів до сойму виявилось, що частина військових колоністів подала голоси за непольські списки. Сама ідея військової колонізації виявила себе нераціональною».

Ми не поділяємо думки проф. Сроковського. З погляду польського імперіялізму військова колонізація дає задовольняючі результати. І, хоч він запевняє, що

«в широких і впливових польських сферах військова колонізація не є ні популярною ні визнаною»,

зате нею допроваджено до злиднів місцеве населення і утворено своєрідне козацтво, що нищить культурні й матеріальні здобутки білоруського й українського населення. А такою-ж, власне, і є дійсна місія колоністів. Песимістичні висновки проф. Сроковського не дають місцевому населенню ніяких підстав до оптимізму—«страшна болячка» робить свою справу.

Адже-ж і сам офіційний польський дослідник національної справи на окраїнах оповідає, що місія колоністів не є ні культурною, ні економічною, а національно-політичне життя місцевого населення зайди досить таки розбуркали, хоч і не скрізь, у бажаному польським імперіялістам напрямку.

«Господарча недоцільність і шкідливість»,—

пише білоруський публіцист Суліма:

«оцих—аракчеевських воєнних поселеній, по-за іншими небезпеками, що виникають з факту насадження на спині білоруського селянина оцього польського козачества—загалом визнано».

І навіть од ідеологів колонізації, які з найбільшим пієтизмом задивляються на тую справу, не почуємо твердого і впевненого голоса при оцінці успіхів колонізації. У передмові до брошури Т. Светлінського «Центральний Комітет Військових Колоністів» (Centralny Związek Ozadników Wojskowych) у досить таки мінорному тоні констатує факт, що

«стільки оскаржень, стільки нападів і стільки атак витримала та справа (колонізація Ю. Т.), що саме існування в отаких умовах свідчить про її життєздатність. Проте оборона не була вистачаючою, полеміка загалом була занадто однобокою, бо багато було людей, які бажали тій справі злого й дуже мало траплялося одиноких, що ставали на її стороні. Преса охоче давала місце голосам опонентів, а зате спроби полеміки зі сторони самих військових колоністів натрапляли на недоброзичливість органів преси».

Продажна міщансько-буржуазна преса по наказу зверху ніби-то критикувала колонізацію, а її господарі, представники польської шляхти в соймі, затверджували асигнування на колонізацію, яку перепроваджувано шаленим темпом при активній підтримці цілого міщансько-шляхетсько-буржуазного табору. З оповідань проф. Сроковського бачимо, що лише за те, що людина мала батьками поляків і була активним ворогом українського та білоруського селянства, їй шляхом колонізації дає польське правительство змогу хижацькими способами експлуатувати місцеве населення, забіраючи даром половину врожаю, над яким працюють нинішні білі раби з Волині та Білоруси.

Оцінюючи господарчу недоцільність колонізації, мусимо користуватися фактами і документами, які, напевно, мають більше значіння—вони, зрозуміло, гарантують об'єктивність оцінки у більшому ступеневі, ніж ламентатції будь-якого польського патріота, що шукає шляхів до Дніпра і Чорного моря.

В числах стан колонізації на білоруських і українських землях без Галичини на 1-е січня 1923 року має такий вигляд:

Приїхало колоністів 8732 род.

З них: осаджено групами (селами) 1953 родин. 6563 »
осаджено індивідуально 4610 »

Незакінчені справи по осадженню на 2169 »

Кількість перебуваючих на місцях осадження 5557 »

Куди зникли 1106 (6563—5557) уже осаджених колоністів польська статистика не подає ніяких відомостей. Хто цікавиться долею тих 1106 колоністів повинен буде мабуть звернутися до статистичного бюро отамана Мухи¹⁾ або до когось із його колег.

¹⁾ Отаман Муха є найгрізнішим з партизанів, які криваво борються проти польської анексії. Боротьба іноді набирає надзвичайно жорстокого характеру.

За той час грошеві субсидії для військових колоністів були такого розміру: Платня бувш. власникам за конфісковану

землю	37.700.000	злот.	пол.
Мірничі роботи (лише за 1922 р.) . . .	130 000	»	»
Видано колоністам готівкою	12.387.255	»	»

Р а з о м 50.217.255 злот. пол.

У вказану суму не включено усіх видатків навіть на одну військову колонізацію. Цілу суму всіх видатків немає змоги подати, про що й Т. Светлінський пише:

«Загальної суми показати абсолютно нема змоги, бо вона є складовою частиною бюджетів різних міністерств»...

Немає навіть відомостів про витрати на мірничі роботи в 1921 році. Витрати на транспортування колоністів з їхнім майном, на засів земель «робочими колонами», допомога зі сторони місцевих органів влади, а також і ціна примусової праці, що її мусили провадити білоруські та українські селяне на зайдів і т. и.—нема змоги зараз підрахувати так само, як нема змоги, хоч би приблизно, підрахувати збитки для народного господарства від бандитизму на окраїнах, передумовно якою є колонізаційна політика польського імперіялізму.

Про розмір видатків на, так би мовити, посередню допомогу колоністам де-яке уявлення дає відчит польського Міністерства Публичних Робот за 1922 рік. З того відчиту ми узаємо, що лише натурою військові колоністи на Волині й Білорусі до 1-го січня 1923 року безплатно одержали з рахунку «відбудови» зруйнованих війною місцевостей таку кількість будівельних матеріалів:

Дерева круглого—кубичних метрів	156.446
Дерева обробленого на тартаках—куб. метр.	13.660
Цегли штук	853.449
Черепиці	420.205
Готових будинків	289

Весь отой будівельний матеріал виготовлено руками білоруського та українського селянства у лісах Західної України і Білорусі. Його-ж руками вироблено цеглу та черепицю.

Висланий польським правительством для дослідження окраїн проф. Сроковський констатує цікавий факт: в 1923 році на Волині було лише 126 будівель, що їх збудували колоністи! Така кількість будівель при загальній кількості самих військових колоністів на Волині 2995 родин. Тут не пошкодить навести числові дані (з відчиту Міністерства Публичних Робот за 1922 рік) відносно видачі будівельних матеріалів для тих колоністів. Маємо такі числа:

За 1921—1922 р.р. видано військовим колоністам на Волині:	
Дерева круглого куб. метрів.	73.363
Дерева обробленого на тартаках куб. метр.	5.350
Цегли штук	237.539
Черепиці »	66.040
Готових будинків	68

Бачимо, що всього побудувалося 126 колоністів, з числа яких 68 чоловіка одержали готові будівлі. А всю оту масу пограбованих у місцевого населення будівельних матеріалів ніби-то витрачено на будівлю лише

58 будинків селянського типу. Певно, що до такого абсурдного висновку може докотитися лише людина, яка вірить в культурну місію Польщі на українських та білоруських землях. Маємо до розпорядимості відомості про факти, що є надзвичайно неприємними для патріотичного польського шляхтича. Навіть проф. Сроковський мовчить про те, що всі 2995 військові колоністи на Волині одержали безплатно будівельні матеріали і що 2869 чоловіка колоністів ті матеріали негайно-ж продали, а за здобуті отаким способом гроші випили «старкі» і «житнювки»¹⁾ на славу польської зброї, якою завойовано для колонізації білоруські та українські землі, а правного господаря тих земель перевернуто в колоніального раба. Проф. Сроковський мовчить про факти розпродажі колоністами навіть одержаних від держави живого й мертвого інвентаря, зерна на обсів полів і т. п. А й такі факти мали масовий характер (в м. Несухойжі і др.) і напевно не були таємницею для професорського ока.

До того треба пам'ятати, що проф. Сроковський ніби-то є білим круком серед польських державників, хоч би тому, що вважає конечним подати польській громадській opinii «крихотки... чистої правди» про наслідки колонізації окраїн. І коли навіть він ретельно ховає від світла найбільше разячі факти з дикої колонізаційної вакханалії, то всякому, хто цікавиться долею пригноблених сучасною Польщею національностей, не тяжко буде уявити собі, в який бік гне палицю польська офіційна статистика. Про числа тієї, по своєму оригінальній, статистики відносно пригноблених у Польщі національностей той же проф. Сроковський пише, що

«при ретельному вивченні прийдемо до висновку про конечність значних поправок у числах на користь білорусів».

А висновки ті примушують проф. Сроковського констатувати, що офіційні польські статистики не помітили, що 500.000 чоловіка є білорусами і коло 35% білоруського населення в Польщі «помилково» приписали до польської національності.

Тепер, хоч поверхово—оскільки маємо матеріали,—поглянемо на стан колонізації поляками Східної Галичини, що колись-то була П'ємонтою цілої України, і яку зараз перевернуто у місце мук, у Голгофу для українських селян, робітників і інтелігенції. Насамперед наведемо справку про заселеність східної Галичини, яку Польський Міністр публичних робіт визнає «малонаселеною». Статистика виказує, що заселеність цілої нинішньої Польської держави середньо не досягає 80 душ на 1 кв. кілометр. Зате заселеність Східної Галичини досягає більше 120 душ на 1 кв. кілометр, а в повітах Станіславівського воєводства є навіть зверх 150 душ на 1 кв. кілометр. Уже звичайне порівняння чисел досить ясно характеризує брехливість заяв про малу населеність окраїн. Та звичайного порівняння тут не вистачає. Конечним є брати на увагу, так звану, «аграрну заселеність» країни, хоч би тому, що ціла справа йде про колонізацію окраїн, яку перепроводжується елементами, що їх призначено ніби-то для господарювання на землі та й роблено все те під машкарою земельної реформи.

Загалом Східна Галичина має коло 77% населення, що працює на землі. А в решті областей Польської держави відносна кількість хліборобського населення досягає лише 57%. Коли-ж узяти на увагу, що велика поміщицька земельна власність на Східних окраїнах місцями досягає більше 70% загальної земельної площі і ніде не знижується далі 50%,

¹⁾ «Старка» і «житнювка» — горілка польського виробу.

то малюнок стає більше яскравим—страшне перенаселення українських і білоруських земель хліборобами є доказним. Статистика виказує, що ні одна країна в Європі не має такої густої заселеності спеціально хліборобським населенням, яку бачимо на землях Східної Галичини, що підпала Польській колонізації. Довійськова статистика стверджує, що в Східній Галичині не вистачало випродукованих предметів споживання на суму 70.000.000 австрійських золотих корон річно і їх доводилось привозити, закупаючи назовні. Галичина мала ще тоді 1.200.000 надвишки робочих сил хліборобів. Вона мала коло 80.000 родин хліборобського пролетаріату. Тож і не диво, що з тієї відносно невеликої області емігрувало перед війною коло 47.000 душ за океан, шукаючи собі там кращої долі. На хліборобські сезони робити до одної лише Німеччини та Франції зі Східної Галичини виїжджало коло 300.000 душ.

Для використання робочої сили звичайної галицької хліборобської родини потрібно коло 6 гектарів; то є мінімум, з якого родина може здобути собі засоби для життя. Коло 80% хліборобських родин у Східній Галичині немає такої кількості землі. Отже вони мусили йти на заробітки до місцевих земельних магнатів і закордон. Нині, завдяки «утихомиренню» Європи, вони не мають змоги рушити за кордон—поляки їх не пустять назад на батьківщину, а на місці землю забирають колоністи, які не потребують стільки найманої праці, як раніше потребували поміщики. Значить 80% хліборобів уже зараз примушені недоїдати, хиріти і потроху, але невпинно вимірати.

Уже було згадано, що польські політики, щоб запобігти міжнародних скандалів для Польщі, намагаються ховати дійсні розміри колонізації. Особливо ретельно вони роблять те відносно Східної Галичини, бо самі-ж польські імперіялісти брали на себе зобов'язання міжнародного характеру не колонізувати окраїн і то не лише перед СССР, але й перед Антантою, при допомозі якої завойовано непольські землі. А все-ж є вже матеріали, на підставі яких можна уявити силу колонізаційної навали і на Східну Галичину. Ці матеріали беремо з польського офіційного джерела—«Відчиту Міністерства Робот Публичних» за 1922 рік.

Для більшої ясності наведемо поруч числа про кількість виданих будівельних матеріалів невійськовим колоністам у Східній Галичині і окремо на інших українських та білоруських землях.

За 1922 рік невійськовим колоністам видано:

Дерева круглого	{	у Східній Галичині	куб. метр.	14.412
		на білоруськ. і українськ. зем- лях без Сх. Галичини . . . »	»	6 674
Дерева з тартаків	{	у Східній Галичині	»	16.611
		на білоруськ. і українськ. зем- лях без Сх. Галичини . . . »	»	2.109
Цегли	{	у Східній Галичині	»	130.300
		на білоруськ. і українськ. зем- лях без Сх. Галичини . . . »	»	30.000

Числа польської статистики, що їх наводить профес. Сроковський, відносно Волині й Білорусії виказують, що кількість військових колоністів до невійськових колоністів дорівнює 1:1.

Тому загальну кількість колоністів на Білорусії й Українських землях без С. Галичини можна без якої-небудь значної помилки вважати $8732 \times 2 = 17.464$ родин. Як бачимо, на одну Східну Галичину видано для колоністів у п'ять разів більше будівельних матеріалів ніж на Білорусь, Волинь і інші українські землі без Східної Галичини. Не було-б здається помилкою й загальну кількість колоністів у Східній Галичині рахувати в $17.464 \times 5 = 87.320$ родин. Але, коли вже поляки так ретельно намагаються сховати дійсну кількість колоністів, то мусимо зробити порівняння й інших чисел польської статистики. Із «Відчиту Міністерства Робот Публичних» узаємо, що на 1-е січня 1923 року в Східній Галичині побудувалися аж 6.280 родин колоністів. Пригадаймо, що по підрахунку проф. Сроковського в середньому до того терміну побудувалися лише 4,3% колоністів. Отже на відповідальність проф. Сроковського вказану кількість колоністів у Східній Галичині треба збільшити до 146.000 родин, тоб-то 730.000 душ. Додавши до того числа кількість колоністів на Білорусії й Волині ($17.464 \times 5 = 87.320$ душ), маємо колонізаційну армію кількістю 817.320 душ!! То є підрахунок лише за 1921—1922 роки. Що твориться зараз на Західній Україні та на Білорусії навіть приблизно підрахувати нема змоги, але відомо, що колонізацію поляки перепроводжують і до цього часу ще й прискореним темпом. Польський військовий міністр ген. Сікорський 19-го червня 1924 року вихваляється у соймі, що лише

«35% землі, що її дано колоністам, було до того часу польською власністю, а 65% одібрали в українців та білорусів»...

Значить, одібрали землю в місцевих селян, бо великі землевласники на окраїнах належать лише до польської національності.

Отже перепроводжують колонізацію областей, до крайньої міри перенаселених хліборобами, що здобувають собі засоби для існування, працюючи на своїх жебрацьких клаптиках землі. Вони, хлібороби-селяне, мріяли одержати землю з поміщицьких маєтків, а дочекалися, що й свою власну довелося віддавати колоністам. Десять мільйонів селян і робітників з національних меншостей, що опинилися під шляхетською п'ятою, завдяки перемозі «гуманної» та «демократичної» Антанти, таким способом кинуті у страшні злидні і потроху вимірають. Десять мільйонів українців та білорусів перевернуті у білих рабів, що своїми кістками й кістками своїх дітей примушені угноювати ґрунт для розвитку панського імперіялізму, що простує до широкого Дніпра і Чорного Моря. Ганьбою й прокляттям сплямує історія сьогоднішніх панів Європи, які віддали у кайдани середньовічної інквізиції мільйони працюючого населення, що наївно вірило у справедливість гнилої буржуазної демократії. І як що плани шляхетського імперіялізму не здійсняться—ми в те віримо,—то причиною того буде лише революція і упадок влади панів і жандармів.

Українського і білоруського селянина примушено платити податки в польську казну. Із таким способом здобутих засобів дають субсидії на колонізацію, яку так влучно названо «найстрашнішою болячкою» на спині місцевого населення. Тисячі й тисячі десятин найкращої землі лежить

перелогом, неорана й несіяна, тому що «для культурного й економічного поднесення» західно-українських та білоруських земель перепроводжують можновладці колонізацію парикмахерами та кравцями з Варшави й Кракова. А тут же поруч із необробленою землею від недоїдання вимірає місцеве населення, що його позбавлено права на землю. Колоністам безплатно видано із місцевих засобів колосальну кількість будівельних матеріалів, а місцеве населення по цей час гніє у землянках, бо їхні хати зруйновано молохом війни—тут сім років шаліла страшна сила мілітаризму, сіючи смерть і руїни. Проф. Сроковський ще й весною 1923 року на одній лише Волині нарахував

«більше 11.000 селянських родин, що мешкають під землею або у найгірших, які лише можна собі уявити, халупах. Відбудову цілком занехаяно, і то одночасно з шаленою експлоатацією місцевих лісів і масовим вивозом будівельних матеріалів зі знищених областей».

Напевно ніхто не закине офіційному представникові польського правительства проф. Сроковському занадто велику прихильність до білоруських та українських селян. Досить пригадати, як щиро жалкує він, що військові колоністи не справили «національно-політичних» завдань. Тим більше цінними є відомості, які він подає—вони не є перебільшеними.

Незалежно від нашого бажання, ми не можемо уявити цілої колонізаційної оргії, що її запроваджено на Західній Україні та Білорусі, ще багатьох документів нема змоги використати, а факти ще не всі відомі, та поки що й сказаного, гадаємо, досить буде.

Перед закінченням цікаво буде навести відомості про відносини місцевого населення до польської колонізації. Професор Сроковський запевняє, що відносно колоністів—

«серед білоруського народу — повна одностайність. Той народ ненавидить колоністів і в них власно бачить найбільш яскравий вираз гноблення і несправедливості. І коли культурна і національно-політична користь від колонізації не доказана, зате є доказаним факт, що колонізація у найвищій мірі роздратовує білоруський народ і зміцнює в ньому антипольські й антидержавні настрої».

Він же говорить, що українське населення до польських колоністів є

«непримиримо ворожим. Бачить воно в колонізації найбільшу кривду для себе. Всі опозиційні партії використовують факт колонізації і ставлять його на першому місці, як найпопулярніший аргумент у своїй пропаганді. Напруження соціальних і національних контрастів на Волині без порівняння сильніше ніж де-б то не було на окраїнах...

Як предмет для державної адміністрації, населення при нинішнім стані уявляє найбільші труднощі».

В коротких словах, але багато влучніше, характеризує відносини місцевого населення до колоністів білорус Суліма. Він каже, що кожний колоніст є для місцевого населення «лютим ворогом», а тому й відносини до нього, як до лютого ворога.

До нас доходить звістки про все нові й нові асигнування польським правительством величезних сум для дальнішого збільшення колонізації. Так, ось недавно, в початку цього року, асигновано на колонізацію Волині 2.000.000 зл-

тих польських¹⁾. За 1923 і першу половину 1924 року колонізацію далеко наперед посунуто — найстрашніша болячка все глибше й глибше вростає в тіло білоруського й українського населення. До нас доходять звістки, що рівнобіжно з тим неухильно зростає революційний настрій серед мас Білорусії й Західної України. Український та білоруський селянин і робітник ненавидить свого лютого ворога — колоніста й всю шляхетську Польщу. А то є запорука перемоги пригноблених мас над завойовниками. До часу, поки людина не забула ненавидіти свого ворога-гнобителя, не втрачена надія на визволення.

¹⁾ Відомості про асигнування беремо з офіціоза Волинського воєводи «Przegląd Wołyński».